

PRANAS PENKAUSKAS, KAUNAS

LIETUVOS ISTORIJOS VERSMI LEIDIMAS

I

ISTORIJOS VERSMI LEIDIMO BENDRIMAS APSKRITAI

Iš vis m s mokyklose d stom objekt , jei jau ne pats jauniausias, tai bent vienas jaunesni j yra istorijos mokslas. Ir tai reikia tarti, kalbant apie visus mokyklos laipsnius: universitetu pradendant, pradžios mokykla baigiant.¹

Juk mes visi gerai žinome, kad istorijos mokslas, kaip savistovus mokslas mokyklose, vedamas tik nuo XVIII. šimtmeio pradžios. D l buvimo tai istorijos mokslas buvo ir anks iau, ta iau savistoviu mokslu jis nebuvo pripažstamas. Kaip savistovus mokslas mokyklose istorija gema tik XVI. šimtmeityje. Prisiminkime charakteringesnias sakyto šimtmeio ypatybes.

Humanizmo id jos beveik visoje Vakarini je Europoje buvo pasiekusios aukš iausi savo pakilimo ir sigal jimo laipsn . Humanistai kiek tik paj gdami k l visur klasikines studijas. Šitoje srityje XV šimtmeio gale ir XVI. pirmojoje pus je pastebimas ypatingai didelis vis j uolumas, atsid jimas ir karštis. Tuo b du prikeltoji graik ir rom n senove k l Europoje stipr tautin patrijotizm . Šitokiomis savotiškomis aplinkyb mis ir suliepsnoja didysis XVI. šimtmeio religin s revoliucijos gaisras. Jo š kis tarp kit dalyk buvo taip pat ir šis: „Cuius regio, eius et religio.“ Šis garsusis š kis pagimd tautines bažnyias. Dabar tai ir pasireišk nauja istorij paži ra, dabar ir gim pati tautin s istorijos s voka.

T m s ia iškeliam nauj XVI. šimtmeio paži r istorij , geriausiai reiškia stambus Ispanijos humanistas, Roterdamo Erazmo sek jas ir draugas, Jonas Liudvikas *Vives* (1492—1540), taip sakydamas: „M s santykiams su kitais žmon mis tvarkyti reikalinga yra gyvenimo išmintis. Ta gyvenimo išmintis gema iš m s samprotavimo, vispusiškai apsvarstyto sprendimo ir patyrimo. Asmeniškias žmogaus patyrimas yra labai, labai ne-

¹ Tecklenburg, Aug., Geschichtsunterricht, 1905, Leipzig u. Berlin, psl. V—1.

tobulas. Jis b tinai reikia stiprinti ir tobulinti kit žmoni patyrimais. Daugiausia tokio kit žmoni patyrimo galime rasti istorijoje. Taigi, reikia atsid jus studijuoti istorij . Kas gerai yra išstudijav s istorij ir sigij s jos veik j patyrim “, baigia išvedžiojimus Vives, „tas ir dabarties gyvenim aiškiai supranta, o kas yra už vis svarbiausia, nedaro klaid pat gyvenim bevertindamas.“²

Šitaip samprotaudamas Vives prieina tokias istorijos mokslo reikalu išvadas:

1) „istorijos mokslas teikia mums malonumo: vaikai mielu noru klauso graži pasak , o jaunimas, suaugusieji ir net seniai grobstyte grobsto knygas apie domius praeities vykius, domius pergyvenimus, kovas bei laim jimus;

2) istorijos mokslas labai tinka praktikiniam, kasdieniniam, gyvam m s gyvenimui: iš istorijos sužinome visa, kas mums yra reikalinga, apie m s boius, j kilm , j veiksmus, j ir m s teises bei pareigas ir t. t. Kas žino istorij , t sia savo išvedžiojimus Vives, tam nesunku yra valdyti, administruoti, tinkamai ir naudingai vesti savo ar ne savo kio arba staigos reikalus, tam lengva priži r ti ir tvarkyti save pati bei savuosius, nes, teisingai pastebi v l Vives, kad, tiesa, kintan ios es žmogaus gyvenimo s lygos, bet nuo j visai nekint žmogaus palinkimai, geiduliai, nekintanti žmogaus širdis ir iš jos einantieji veiksmai. Taigi, tas didis renesanso pedagogas sako: istorijoje randamas patyrimas moko žmog gyventi, moko j b t žmogumi;

3) iš ia aš darau išvad , t sia toliau Vives, kad istorija teikia mums laim s. Kuriuo b du, paklauskite? O gi štai kuriuo. Iš kit žmoni , m s broli , laim jim mes patys mokom s laim ti, o iš kit žmoni nelaimi išmokstame t nelaimi pasisaugoti, jas aplenkti. O kas nežino, kad kit žmoni nelaimes pergyvent yra daug lengviau, negu m s pa i nelaimes;

4) ir galop, sako Vives, istorijos mokslas yra didžiai reikalingas kit moksl pažangai. Juk niekas negin ys, kad istorijos mokslo šviesos reikalingi yra visi mokslai. Sakysim, medicina grindžiama yra istorija, nes negi galima laukti pažangos gydymo moksle, jei gydytojai neseks, nesteb s ir nesitaikys prie to, kas j amato ir pašaukimo atstov , pirma j gyvenusi , buvo bandyta, dirbta ir nudirbta. Teis s mokslai taip pat tampriais ryšiais yra susij su istorija; juk turime žmoni , taut papro i istorij , kuriais yra paremti kaip pavieni pilie i santykiai, taip lygiai visas m s visuomeninis, socialinis ir valstybinis gyvenimas. Moraliniai ir aukl jimo mokslo d sniai istorijoje gauna sau ypating sustiprinim : juk

³ Rosenberg, Hermann, Methodik des Geschichtsunterrichts, ³1922, Breslau psl. 134—135.

visi gerai žinome, kad iš istorijos imtieji pavyzdžiai pamokomuosius ir auklėtinius geriau veikia, negu sakymai ir statymai. Netgi tam tikru būdu ir pati teologija daug skolinasi iš istorijos, pav.: ji savo reikalui naudoja žydų tautos istoriją, Jėzaus Kristaus gyvenimą, apaštalus, mokinius ir Bažnyčios istoriją. Tie visi teologijos iš istorijos imtieji dalykai mus ne tik moko, bet drauge ir rengia geram bei kilniam gyvenimui. Galutina mano išvada, sako Vives, yra ta, kad istorija yra labai naudinga visiems kitiems mokslams, nes ji yra tartum vis kitas mokslas versmas ir pagalbininkas.³

Su mūsų iacpacituotais Vives'o išvedžiojimais istorijos naudingumo ir vertingumo reikalu negalima nesutikti. Taigi, to žymaus XVI. šimtmečio istorininko - pedagogo pažiūra istorijai yra visai sveika ir loginga.

Panašiai apie istoriją ir jos vertingumą nuomonę reiškia taip pat dauguma XVI. šimtmečio tarybų religiniuose reformatorese. Nors taip teisingai apie istoriją ir jos naudą jau tada manyta, sakyta ir, kaip matome, net rašyta, tačiau gyvenimo praktikoje buvo kitaip ir mokyklai nerasta dar reikalo jos sileisti. Tiesa, humanistai pripažino, kad aukštajai mokyklai, atseit universitetui, istorijos studijos turinio reikalingi, tačiau tuo pripažinimu visą tą klausimą ir buvo baigtas. Viename kitame Europos universitete jau buvo bandoma ir XVI. šimtmečioje vesti istorijos dalykus, tačiau reikia pasakyti, kad tas dalykas nebuvo nuolatinis universitetinis studijų objektas, nes istorijos dalyku negalima pavadinti tik retkarčiais daromą sporadišką istorinio turinio pranešimą, kurie tai vienur, tai kitur tada yra vykę. Nuolatinis istorijos kursas, tai yra istorijos, kaip savarankiško dalyko, nei viename Vakariniame Europos universitete XVI. šimtmečioje dar nebuvo⁴

Tiesa, XVI. šimtmečioje tai vienur tai kitur yra buvę atsitikimę, kad paskutiniaisiais, t. y., išleidžiamaisiais aukštesniosios mokyklos metais universitetiškai išleidžiamiesi abiturientams buvę padaryta po keletą istorinio turinio pranešimų arba paskaitų. Yra net ir savotiškas tada sukurtas istorijos vadovėlis, jei jį apskritai vadovėliu vadinti galima. Tai buvo 7 folio puslapių storumo Sleidano parašytas istorijos tabelis ir chronologijos rinkinys: *De quattuor monarchiis*. Jis tilpo Babilonijos, Persų, Graikijos ir Romos imperijos istorijos lentelėse. Su Romos imperijos istorija nuo 962 metų rišama Vokiečių tautos ir valstybės istorija. Tačiau, kaip sakome, toje aukštesniojoje, tada lotynų mokykla vadinamoje, mokykloje nuolatinio, kad ir trumpo, istorijos kurso taip pat nebuto.⁵

XVII. šimtmečioje sakytą dviejų mokyklų tipą mokslo planuose istorijos dalyko pėdsakų visiškai neberandame. Matome, kad tada, kaip ir viduriniuose amžiuose, istorijos buvo mokomasi privačiai.

³ Rosenburg, H., op. cit... p. 135.

⁴ Reim Carl, *Methodik des Geschichtsunterrichts*, 2 Aufl., 1911, Halle, psl. 178—179. Rusch Gustav, *Methodik des Unterrichts in der Geschichte*, 9 Aufl., 1913, Wien, psl. 80—81.

⁵ Rosenburg, H., op. cit., p. 135.

Nuo XVIII. šimtmečio istorijos ir jos dalyko reikalai ima gerėti. Mat, jau nuo 1700 metų pradeda kaip aukštesniosios (lotynų) mokyklos taip ir universiteto mokslo planuose vėl randame aiškius pavyzdžius, kurie rodo, kad tai vienur, tai kitur buvo daromi istorinio turinio pranešimai, kurie kartais trukdavo net po keletą valandų ir sudarydavo, tarsi, kokius trumpuolius istorijos kursus.

Leisdama šaknis ir vis stiprėjančią mokykloje, stiprėjo taip pat istorija ir jos reikšmė bei vaidmuo gyvame kasdieniniame žmonių gyvenime. Istorija, o ypačingai jos pragmatinė kryptis, mąstymas ir gyvenimo vada XVIII. šimtmečio filantropai su Jonu Bernardu Basedowu (g. 1723, m. 1790 m.) priešakyje. Labai aiškiai šitam mąstymui pavyzdį paliko mums žinomas Basedowo mokytojas Jonas Jokbas Rousseau (g. 1712, m. 1778 m.) savo išgarsėjusiu veikalu — *Émile ou De l'Éducation*, pasaulyje pasirodžiusiu 1762 metais. Šitas Rousseau filosofinis veikalas apie auklėjimą, parašytas jau tada visur prigijusios pragmatinės istorijos krypties takoje, labai vaizdingai rodo (mums šia svarbiausia IV-ji veikalas knyga), kaip Prancūzų revoliucijos išvakarėse Europoje buvo žinoma istorija ir kokią ją buvo statoma reikalavimų.

Taigi, pirmiausia Rousseau Emiliui istorija yra gyvenimo mokytoja. Istorija, o ne filosofija turi turėti savo mokinį, vos aštuoniolikos metų susilaukus jaunuolui Emiliui, išmokyti žmones pažinti, juos vertinti, žmonėms širdyse, lyg kokiose knygose išmokyti paskaityti. Istorija Emiliui turi išmokyti savarankiškai galvoti, savarankiškai daryti sprendimus, suprasti žmones ir gyvenimą, gailėstingai būti ir suprasti, kad visokia kultūra nešanti kaip individui taip ir žmonijai nelaimės ir vargus.⁶

Nors šis Rousseau veikalas buvo labai radikalus, nors per daug chimeriškas ir gyvenime nepritaikomas, tačiau autoriaus gyvenamaisiais laikais jis buvo labai plačiai skaitomas ir dar visos Vakarų Europos švietusomenei didelės takos. Šiek tiek panašūs veikalai ir panašūs dalykai istorijos reikšmės nuomonių, šiuo ar tokiu būdu viešai pareikšti, mes šia kalbamajame šimtmečiu randame ir pas kitus vakariečius filantropus, fiziokratų ir švietėjus.

Tuo būdu, nors ir palengva, istorijos mokslas vis auklėja, istorija vis giliau ir giliau pradeda leisti savo šaknis ir lyg nejuokiomis ima prigyti gyvame kasdieniniame gyvenime, kaip žmogaus mokytoja.

XVIII. šimtmečio galas ir XIX. šimtmečio pradžia buvo labai turtingi dideliais pasauliniais reikšmės vykliais: Jungtinių Amerikos valstybių nepriklausomybės ir konstitucija, Prancūzų revoliucija ir jos padariniai, Lenkijos — Lietuvos dalijimai, Rusijos augimas, Napoleonas ir jo laikotarpis,

¹ Oeuvres de J. J. Rousseau citoyen de Genève, nouvelle édition, tome 5-me, a Paris, chez Deterville, libraire, 1817, *Émile, ou De l'Éducation*, livre 4-me, psl. 409—523.

Bourbon gr žimas, Serbijos, Kolumbijos, il s, Meksikos ir Per nepriklausomyb s ir daug, daug kit panaši dideli vyki . S ryšyje su tais didžiais vykiais iškilo tada ištisa eil svarbi spirginan i klausim ir nauj problem — valstyb s., visuomen s ir kio gyvenimo srityse. Vis t ir joms gretim gyvenimo sri i tvarkytojams bei vadovams—valstyb s vyrams, visuomenininkams, finansininkams ir ekonomistams reik jo ieškoti nauj keli , reik jo surinkti, kiek galima daugiau, davini ir žini , kad pas-
kui, dalyk išstudijav , pagal tuos pozityvius davinius gal t išrišti visus kilusius svarbius klausimus ir tinkamai sutvarkyti visus tada pasireiškusius naujojo gyvenimo prajovus. Reikaling šiam dalykui davini r žini ieškota visuose moksluose, ieškota j taip pat ir istorijoje. Ir j tikrai ia buvo rasta labai daug.

Taigi, nuo XIX. šimtme io pradžios dideliausiu atsid jimu, dideliausiu, galima sakyti, karš iu prad ta studijuoti istorij . Drauge su istorijos studijomis gyvi , gyviausiai imta r pintis istorijos versmi apsaugojimu, rinkimu ir j kruopš iu ir r pestingu leidimu. Šiame kilniame ir garbingame darbe dalyvauja visos laisvosios, visos kult ringosios tautos, kaip didel s, taip vidutiniošios ir mažosios, kiekviena pagal savo dvasines bei materijalines išgales ir pagal savo praeit . Tuo b du palengva ir atsiranda didieji vairi taut istorijos versmi rinkiniai. Vienus j surenka ir išleidžia privatiniai mokslininkai istorininkai, kitus vairi vairiausios istorijos mokslui ugdyti ir o versm ms leisti specialiai ad hoc sik rusios mokslo draugijos bei s jungos, dar kitus atitinkam valstybi vyriausyb s ir, suprantamas dalykas, pa ios valstyb s l šomis.

II.

KAI KURIE DIDIEJI VAKARIN S EUROPOS TAUT ISTORIJS VERSMI RINKINIAI

Yra nemaža istorijos versmi leidini išleist XV. ir XVI. šimtmetyje. J šiandien vartoti beveik ne manoma: jie netobuli, jie nepilni. Sakyt šimtme i istorijos versmi rinkiniams daug ko tr ksta ir istorin s kritikos, ir planingumo, ir išleidimo technikos atžvilgiais. Tai tarytum kokie pavasario upeliukai: juose vanduo netyras, sudrumstas, neša šapus, lapus, b ga per krantus, pamažu juos griaudamas ir savo vanden naujai teršdamas. XVII. ir XVIII. šimtme io istorijos versmi leidiniai jau visai kiti: jie visais atžvilgiais vis tobul ja, piln ja ir ger ja. Pirmykš iai pavasario upeliukai virsta didel mis, ramiai savo vandenis srovenan iomis up mis; j vanduo jau tyras, permatomas, neužmirštamo benediktino vienuolio J o-
n o M a b i l l o n o diplomatikos mokslo koštuvo valomas.

Pirm didelis ir pavyzdinis, jau naujoviškai sumanytas, istorijos versmės leidinis pradėjo leisti Holandijos Tivaijaitai: Herbertas Roswey, Jonas Bolland, Danielius Papebroch ir Gottfridas Henschen — 1643 metais išleisdami pirmąjį *Acta Sanctorum* tomą. Leidinys tebeleidžiamas ir dabar, šiandien jau jo turima virš 62 storuli folio tomų. Leidinys dar nebaigtas.

Antras iš eilės toks pat jau didelis, planingas ir naujoviškas istorijos versmės leidinys priklauso Italijai. Jis sumanytas, kruopščiai parengtas ir išleistas buvus pirmiau Milano Ambroziano, o vėliau Modenos kunigaikščio bibliotekos vedėjas, t. bibliotekos darbu dirbęs ištisus 54 metus, Liudvikas Antanas Muratori (g. 1672, m. 1750 m.), davęs mokslo pasauliui: *Rerum Italicarum scriptores ab anno aerae christianae 500 ad 1500*. Laimingas Muratori galėjo pasidžiaugti savo milžinišku darbu, nes 25, o su registeriais ir priedais 28, stori folio formato tomai buvo išspausdinti, jam pačiam prižiūrėti, laikotarpyje tarp 1723—1751 metų. Tame pačiame laike Muratori dar išleido 6 storus folio formato tomus. *Antiquitates Italicae medii aevi*, Milane, 1738—1742 metais. Nuo 1900 metų didžiojo Muratorio pagrindinis versmės rinkinys — *Scriptores* — eina jau antruoju, pataisytu ir žymiai papildytu leidimu. Šis pataisytas leidimas tvarko ir leidžia G. Carducci ir V. Fiorini ramiai ir šitokiam darbui patogiam viduriniame Italijos (Umbrijos provincijos) mieste, t. y. Città di Castello. Nuo 1900 iki 1927 metų juodu jau išleido 24 leidinio tomus. Aniems laikams Muratorio darbas buvo tiesiog, galima sakyti, pavyzdingas ir iš jo moksi kiti istorijos versmės leidėjai.

Nuo italų neatsilikę ir prancūzai. Žymiam Liudviko XIV. laikotarpio prancūzų valstybės vyrui, ministeriui ir dideliame mokslo globėjui bei rėmėjui Jonui Krikštytojui Colbertui pritariant, Prancūzijos istorijos versmės leidimo darbu mums išv. Mauro kongregacijos vienuolis benediktinas Martynas Bouquet'as (g. 1685, m. 1754 m.), išleisdamas mokslo pasauliui: *Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores - Recueil des historiens des Gaules et de la France*. Pirmasis tomas išvydo pasaulį 1738 metais, po jo jo be sustojimo kiti tomai. Iki Bouquet'o mirties, kuri t. mokslui nuopelnė pilnų vyrų aplank 1754 m., jau buvo mokslo pasauliui ant darbo stalo patiekta 9 storuliai prancūzų istorijos versmės foliantai. Po Bouquet'o mirties, jo taip r. pestingai pradėtas darbas toliau tos pat kongregacijos vienuoliai benediktinai net iki pat Prancūzų revoliucijos. Per tą laiką jie dar spėjo išleisti 5 storus in folio tomus. Didžioji Prancūzų revoliucija, griaudama ir naikindama visa, sugriovė ir ilgam laikui sustabdė tik mint versmės leidimo darbą, jo eig ir planą. Tik praėjus audringiems revoliucijos metams, jau sigaljus Napoleonui, daug maž po 18—20 metų pertraukos, nuo 1806 metų prancūzų istorijos versmės leidimo darbas vėl buvo tęsiamas to-

liau. Ta iau š kart , kadangi po revoliucijos labai pakit jo gyveninio s - lygos, sakyta darbas jau atiteko nebe vienuoliams benediktinams, bet specialiai ad hoc kurtajai komisijai, kuri iki 1876 met išleido dar 9 folio formato versmi tomus ir tuo labai mokslui verting Bouquet'o sumanym vykd . Pabaigus leisti leidin , tuoj buvo par pintas antras dar pilnesnis ir tobulesnis jo leidimas, kur atliko vienas sakytos komisijos nari — Leopoldas Delisle .

Šv. Mauro kongregacijos benediktinai už t milžinišk Pranc zijos istorijai nudirbt darb nusipeln sau nevystant garb s vainik , kur jiems visai teisingai pripaž sta visi istorininkai, net patys vokie iai, tie nuolatiniai kaip kitose srityse, taip lygiai ir mokslo srityje pranc z konkurentai.

Vokietijoje istorijos versmi leidimo dirva taip pat nep dymavo. ia per vis visut l XVIII. šimtmet stropiai ir noriai dirbta ir daug nudirbta istorijos versmi leidimo srityje. Leido istorijos versmi rinkinius Vokietijos vienuoliai, dvasininkai, leido šiaip pasaulionys istorininkai. Visi tie leid jai, drauge paimti, išleido daug ir labai verting dalyk , ta iau nei savo ypatingais sumanymais, nei dirbamo darbo planingumu, nei jo mokslingumu jie neprilygsta jau m s min tiesiems italui Muratori'ui ir pranc zui Bouquet'ui. Taip pra jo XVIII. šimtmetis.

Ateina XIX. šimtme io pirmoji ketvirtis. ia jau kitas vaizdas. Dabar istorijos mokslo reikšm ir jos vaidmuo gyvenime spar iai auga. Istorijai pradedama reikšti vis nauj ir nauj iš mokslo, pedagogikos ir gyvo gyvenimo šalies reikalavim . Imdami visa tai galv , vokie i istorininkai pri jo išvad , kad pilno, objektingo ir visais atžvilgiais istorijos moksl patenkinan io istorijos versmi rinkinio išleidimas tai n ra vieno antro žmogaus darbas.⁷ Svarstant reikal , ia pat buvo sitikinta, kad ir pa iai tokio leidinio organizacijai, grynai mokslinio ir techninio darbo pasidalinimui ir reikaling l š suradimui taip pat reikia daugelio šiam darbui pasiruošusi žmoni bendradarbiavimo. Visa buvo r pestingai apgalvota, išnagrin ta ir pramanyta. ia ir gim tikrai monumentalinis Monumenta Germaniae historica leidinys. Jis šiandien yra visiems istorijos versmi rinkiniams pavyzdys *par excellence*. Turime šioje vietoje dar ypatingai pasteb ti, kad istorin s kritikos istorijoje Monumenta Germaniae historica leidinys sudaro savo epoch .

Štai trumpa to monumentalinio mokslo paminklo genez ir bendras jos vaizdas.

Leidinio rengimo darbas buvo prad tas tuoj po Vienos kongreso. Pirmiausia susir pinta l š klausimu. T reikal savo rankas pa m žymus Napoleono laikotarpio Vokietijos, ypa Pr sijos, politikas ir valstyb s vyras baronas Henrikas von Šteinas. Jam pagalb at jo visa eil turting

⁷ Monumenta Germaniae historica, Scriptores, t.1, in folio, Hannoverae, 1826, psl. XIII—XIV.

dvasinink ir pasaulie i didik . sta ius tinkamas v žes leidinio l š klausim , susir pinta busimojo leidinio administracijos reikalais. Tas darbas buvo pavestas Badeno kunigaikš io sekretoriui Karoliui Dümge'i, kaip vykdomojo administracijos organo ved jui. Sunkesniems ir svarbesniems administracijos klausimams spr sti buvo kurtas specialus centralinis komitetas su pa iu baronu von Šteinu priešakyje. sakyt centralin komitet nariais buvo pakviesti žinomiaus i tada Vokietijos vyrai, dažniausiai atskir jos kunigaikštij atstovai.⁸

Centralinio komiteto, sekretorius taip pat tur jo svarb uždavin : jis pagal komiteto visumos nurodymus raš visas puses laiškus, burdamas Vokietijos mokslininkus ir kitus sumanytam darbui tinkamus vyrus vien bendr draugij . Ir ia darbas sek si. Dabar nutarta. darb traukti lyg ir pa i valstyb , o per j ir visus dosniuosius jos pilie ius. Istorijos versmi leidimo reikalu asmeniškai ir raštu kreiptasi federuotosios Vokietijos reichstag , prašant sumanytam darbui pritarimo ir paramas. Šis žygis irgi puikiausiai pavyko. Vokietijos kaizeris, karaliai, kunigaikš iai, miestai ir draugijos iškeltam sumanymui gyvai pritaria ir ia pat pasižada sakyt komitet , vis draugij ir jos darb remti, gi apart to dar pasižada šiam tikslui mok ti kasmet draugijos ižd pastovias net dideles pinig sumas.⁹

Kada tokiu b du visos didžiosios kli tys buvo nugal tos, kada pamatyta aiškus ir aktingas visuomen s bei valstyb s sumanytajam darbui pritarimas, kada jau buvo atrinktas išsisas gražus mokslinink b relis, tink s pat sakyt darb prad ti, tada tik teprad ta pilna prasme veikti viešai. B tent, 1819 m. sausio m n. 20 d. Maino Frankfurte, baronui H. v. Steinui vadovaujant, liko kurta special i istorijos versm ms leisti draugija, kurios vardas: *Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi* arba vokiškai: *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*.¹⁰ Kaip jau vardas pasako, kurtoji draugija svarbiausiu savo uždaviniu pasiskyr leisti Vokietijos istorijos versmes, apimant laikotarp nuo 500 iki 1500 krikš ioniškosios eros met .

Kadangi pats baronas H. v. Steinas buvo politikas ir valstyb s vyras, o ne mokslininkas istorininkas, tai, suprantamas dalykas, kad jis tai kurta i istorijos mokslo draugijai *spiritus movens*, tikra žodžio, prasme, b ti negal jo. Ta iau šis gabus vyras r pinosi visais galimais b dais, kad jo dvasios vaikas — istorinink draugija normaliai augt , stipr t , tobul t ir prad t dirbti savo pasirinkt j darb . Viena toki barono v. Steino r pes i išdava buvo naujai steigtajai draugijai savo specialaus organo k rimas. Anais laikais tai buvo tikrai maloni naujovyb . Tokio organo

⁸ MG., S S. t. I, p. XV.

⁹ MG., S S. t. I, p. XVI.

¹⁰ MG., S S. t. I, p. XVI.

sumanymas rodo didelį barono von Steino organizacinį išmintį. Organo uždaviniai buvo daug. Svarbiausi jais šie: jis turėjo tam dideliam ir bendram darbui suburti Vokietijos istorininkus, jis turėjo surišti istorijos mokslo žmones su plačia visuomene, jame buvo numatyta skelbti visi šioje srityje pasiekti laimėjimai, per jį turėjo būti informuojami po vis valstybėmis išsi-skaidytieji istorininkai draugijos nariai apie bendro darbo eigą, naujus sumanymus, darbo pasiskirstymą ir kitus dalykus. Kadangi sumanymas buvo tikrai gyvenimiškas, tai mums minima istorinė draugija nuo pat savo sikrimo, t. y. nuo 1819 metų, pradėjo leisti istorijos metraštį vardu: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*¹¹, kuris tuo vardu be sustojimoėjo iki 1874 metų, o nuo 1876 metų, naujai per-sitvarkas ir pasivadinas *Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde*, tebeina net iki šiai dienai. Organo sumanytojo barono von Steino tikslas buvo pasiektas. Istorijos mokslo įgoms dar sparčiau burtis, visuomenės susidomėjimas istorija dvigubai pakilo.

Dabar jau pradėta žengti archyvus ir bibliotekas. Darbo pradžia buvo Vokietijoje: čia tiek daug buvo ir tere archyvų ir bibliotekų, turtingų, mažiau turtingų, viešų ir privačių. Apžvelgus kas turima ir kas galima rasti pas save, pasileista vokiečių istorijos versmi ieškoti po didžiąją Europos centrą archyvus ir bibliotekas. Atskirtam tyčia pasistmedžiagos registratori ir rinkėjai buvo aplankyta Viena, Paryžius, Vatikanas, Petrapilis, Londonas, Oksfordas, Kembridžas, žymieji senieji Italijos, Prancūzijos ir Šveicarijos vienuolynai. Rinkimo ir registravimo, tikrinimo, lyginimo ir nurašinėjimo darbas buvo sumaniai ir planingai paskirstytas. Istorijos versmi medžiaga augo.

Čia ir iškilo to busimojo Vokietijos istorinio paminklo *spiritus movens*, centrinių leidinių figūra ir jo struktūros suplanuotojas — neužmirštamasis Jurgis Henrikas Pertz, jaunas, vos 24 metus baigęs, istorininkas.

Nors istorininkų medžiagos registravimas ir rinkimas, kaip sakytą, jau buvo pradėtas ir gerai sekėsi, tačiau darbu dirbo, daug žmonių, kiekvienas pagal pasirinktą sritį, ir turimais daviniais dar negalima buvo nustatyti viso darbo planas. O tai būtina reikėjo nustatyti. Tuo tikslu jaunas, energingas Pertzas pats dar kartą vyksta užsienius: Prancūziją, Ispaniją, Šveicariją, Austriją, Italiją ir ypatingai turtingus Romos archyvus. Dirba jis vokišku atsidiėjimu ir uolumu, stengiasi apsipazinti su visa reikalinga istorine medžiaga bendrai, o kai kur jau renka ir apdirbinėjama smulkiu. Po 5 intensyvaus darbo metų, 1824 m. jis grįžta savo gimtąją Maino Frankfurtą ir, padaręs istorininkų draugijai platų išseimant pranešimų, padeda tai draugijai suplanuoti jos sumanytą leidinį. Tvirtai nusistatyta, kad leidinyje būtų šie 5 skyriai: 1 — *Scriptores*, 2 — *Leges*, 3 —

¹¹ MG., S. S. t. I, p. XVII.

Diplomata, 4 — Epistolae ir bendru vardu vairs — monumenta minora, pagaliau, 5 — Antiquitates (k. a. vairs paminkliniai užrašai, nekrologai, urbarai, sutartys, istoriniai padavimai ir pan. dalykai). Kiekvienas minetas stambusis skyrius pagal reikalą dar buvo numatomas smulkinti ir labiau detalizuoti. taip sumanyt leisti leidinį turį bti dedama visa istorinė versmė medžiaga iš laikotarpio nuo 500 metų po Kristaus gimimo iki 1500 metų.

Apart to dar buvo nusistatyta: 1) kad šis leidinys bus dedamos gerai iš-tirtos ir tiksliai tikros versmės; 2) kad visomis galimomis priemonėmis bus stengiamasi atstatyti tikrieji ir pirmykštieji versmės tekstai (pav., lyginant vis turimus kodeksus tekstus, kur tik bus galima einant prieš autografą arba pirmą originalo nuorašą, pirmą gerai ir nuodugniai visus neaiškumus išaiškinant ir t.t.); 3) kad sunkesnių teksto vietoms suprasti bus pridėdami atitinkami aiškinimai, k. a.: autoriaus gyvenimas, jo naudotosios versmės, jų patikimumas, chronologija, autoriaus rašymo būdas, paties rašymo medžiaga, autoriaus kalba etc.¹²

Vyriausiu faktinuoju leidimo tvarkytoju arba redaktoriumi buvo paskiriamas J. H. Pertz. Reikia pasakyti, kad geresnio redaktoriaus už jį negalėjo tada būti. 1826 m. išėjo pirmas Monumenta Germaniae historica tomas ir nuo to laiko šis leidinys nesustojo įs net iki mūsų dienų. Apvaizdos taip buvo skirta, kad pirmasis leidinio redaktorius, Pertz, redagavo Monumenta Germaniae historica ištisus 50 metų. Jam vadovaujant, išėjo 20 tomų Scriptores ir 21 tomas Leges. Sakyto 50 metų laikotarpio Mon. Germ. historica redaktoriais de iure yra buvę: nuo 1824 iki 1831 m. baronas von Steinas ir Pertz, nuo 1831 iki 1863 m. Pertz ir Jon. Henr. Böhmerris, nuo 1863 iki 1873 m. vienas pats Pertz. Šis mirė Pertz. Nuo 1873 iki 1875 m. Mon. Germ. hist. leidinys susilaukė žymaus pertvarkymo. Mat, nuo dabar leidiniui toliau tirti buvo kurta specialinė Centralinė Direkcija, pats leidinys buvo suoficialintas, o jam leisti lėšos buvo paskirtos tiesiog iš Vokietijos ir Austrijos valstybių išdo. Nuo šito vykusio persitvarkymo Centralinė s leidiniui leisti Direkcijos pirmininkas eo ipso buvo ir vyriausias Mon. Germ. hist. redaktorius. J taip pat jau yra buvusi ištisai eilė, btent: nuo 1875 iki 1886 m. Jurgis Waitzas, nuo 1886 iki 1888 m. Vilhelmas Wattenbachas, nuo 1888 iki 1902 m. Ernstas Dümmleris, nuo 1905 iki 1914 m. Reinholdas Koseris ir jau po šio Paulius Kehras. kuris leidybą redagavo Didžiojo karo metu ir karui pasibaigus.

Per šimtą su viršum metų darbo Mon. Germ. historica leidinys yra pasauliui davęs šiuos versmės leidinius:

1. Scriptores (sutrumpintai — SS.), btent: Auctores antiquissimi (sutrump. AA.); Scriptores rerum Merovingica-

¹² MG.. SS., t. I. XXI—XXVI.

rum (SS. M.); *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum* (SS. r. Lang.) ir pagaliau *Scriptores rerum Germanicarum* (SS. r. Germ.) viso 1—30 storuli folio tom . Kadangi folio formatas vartojimui n ra patogus, tai jau 31 ir 32 Rašytoj tomai turi format in 4°, o taip pat kaikurie ištisi skyriai, k. a.: *Vokie i kronikos*, *Libelli de lite imperatorum et pontificum saec. XI et XII*, *Gesta pontificum Romanorum* iš jo in 4° knygomis.

2. *Leges* (sutrump. LL.): senesnioji serija 5 folio tomai; naujoji serija in 4° šiomis 5 sekcijomis: a) *Leges nationum Germanicarum* — 5 tomai; b) *Capitularia regum Francorum* — 2 tomai; c) *Concilia* — 2 tomai; d) *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*; e) *Formulae Merovingici et Karolini aevi* su savotišku priedu; f) *Fontes iuris Germanici antiqui*. ia dar norima prijungti, ir nauj sekcij — *Stadt-rechte*.

3. *Diplomata* (sutrump. DD.): per apsirikim išleista 1 folio tomas ir 5 tomai in 4°, b tent: *Diplomata Karolinorum*; *Diplomata Konradi — Ottonis I*; *Diplomata Ottonis II, Ottonis III*; *Diplomata Henrici II et Konradi II*.

4. *Epistolae* (sutrump. Epp.) leidžiama in 4° formato knygomis.

5. *Antiquitates* (sutrump. AA.) eina in 4° šiais skyriais: *Poetae latini aevi Carolini*; *Libri confraternitatum* (S. Gaili, Augiensis, Fabariensis); *Necrologia Germaniae*.

Istorijos mokslui vis kylant ir tobul jant, atsirado gyvas reikalas kaikurias ypatingai svarbias istorijos versmi dalis mokyklos reikalams leisti atskiromis knygomis. Taip ir padaryta. Imta tie svarbieji dalykai iš *Mon. Germ. historica* didžiojo leidinio ir prad ta leisti 8° formato knygomis, pigiomis, parankiomis, lengvai gaunamomis universitet seminarus ir mokykl bibliotekas. Taip atsirado visa eil: *Scriptores in usum scholarum* knygy. *Monum. Germ. hist.* leidinio praktini naudojim labai palengvino 1890 m. išleistasis smulkus vis tom turinio s rašas, arba indeksas, iš js atskiromis knygomis: *Indices eorum, quae in Monumentorum Germaniae historicorum tomis hucusque editis continentur*.

Baigiant *Mon. Germ. hist.* apib dinti, reikia dar pasakyti, kad tas leidinys vis laik visais atžvilgiais tobul jo: tobul jo filologin s ir istorin s kritikos atžvilgiu, tobul jo leidžiam j autori ir rankraš i parinkimu, tekst sugrupavimu, j savitarpio ryšio ir priklausomyb s nustatymu, tobul jo leidimo technikos ir kitais atžvilgiais. Ir šiandien tas leidinys vietoje nestovi: jis su kiekvienu pasirodan iu versmi tomu vis tobulesnis.

Poveikis *Mon. Germ. historica* mokslui ir ypatingai istorijos mokslui Europoje ir už jos rib buvo neapsakomai didelis. Istorinis s j dis, labai

pagyvįs nuo XIX šimtmečio pradžios, vis augo ir apie 1840—1860 m. pasiekė aukščiau pakilimo laipsnio, pasidarė milžiniškas ir labai gyvas. Vokietijoje ir Austrijoje, t. y. vokiečių kalbos ir kultūros kraštuose, kuriose veikia Mokslo Akademijos, Mokslo Draugijos, Istorinės Komisijos ir Istorinės Sąjungos, kurios lenktyniaudamos rinko ir leido istorijos versmes, jas apdirbinėjo, saugojo, kur muziejus, tvarkė archyvus, nurašino senus rankraščius ir t.t. Nesitenkindami toms bendromis mokslo draugijomis, atskiri Vokietijos ir Austrijos kraštai dar sukūrė savo atskiras istorijos draugijas specialiai tiems kraštų istorijai tirti. Tuomet sukūrė — Das preussische historische Institut zu Rom, Instituto Austriaco di studi storici Romoje, die Görres — Gesellschaft Münchene, die Kommission für neuere Geschichte Oesterreichs ir kitos šioms giminingos bei panašios istorijos mokslo draugijos.¹³

Nuo vokiečių jokių bendrų neatilieka taip pat jų kaimynai prancūzai. Prancūzijoje vis XIX šimtmeto istorijos mokslo ir versmės leidimo klausimas buvo labai aktualus ir gyvas. Vis tai sąjūd visokeriopai palaikė ir rėmė pati valstybė. Taigi ir čia, kaip Vokietijoje, dygo viena po kitos istorijos versmės leisti ir istorijos mokslui tirti įvairios draugijos ir staigos. Kai kurios jų buvo oficialios—valstybinės, kai kurios privatinės. Žymiausias jų yra šios: Comité des travaux historiques près le Ministère de l'instruction publique, kurta 1834 m.; Société de l'histoire de France, kurta 1834 m.; Académie des sciences morales et politiques, veikusi iš seniau, dabar naujai pertvarkyta ir sugyventa, ir daug kitų.¹⁴ Visos šios ir panašios staigos tuoj stojo darbui ir, lenktyniaudamos su vokiečiais, mėgė leisti daugiatomius prancūzų istorijos versmės rinkinius.

Panašiai istorijos versmės leidimo klausimą sutvarkė anglai. Čia taip pat pasireiškė du istorijos versmės leisti keliai: valstybinis tam reikalui kurtos komisijos ir didžiųjų istorinių draugijų vardu veikiančios sekcijos. Viena didžiausių valstybinių komisijų versmės leisti buvo ir tebėra Record Commission (Archyvo Komisija). Ji kurta 1800 m. Jau nuo 1825 m. Komisija pradėjo leisti istorijos versmės bendru vardu State Papers. Nuo 1852 m. tos Komisijos darbas dar pagyvėjo, nes sakytais metais visi Anglijos archyvai buvo pavesti tvarkyti ir prižiūrėti vienam ad hoc skirtam direktoriui — Master of the rolls. 1856 m. pradėta leisti visa didžiulė serija istorinių aktų, versmės ištraukos, pavadinta — Calendar of State Papers.

Truputį vėliau negu Record Commission buvo kurta kita pa-

¹³ Bauer, W., Dr., Einführung in das Studium der Geschichte, Tübingen 1921 m. psl. 211—212.

¹⁴ Bauer, W., Dr., op. cit., p. 212—213.

naši valstybin organizacija versm ms leisti, tai Rolls Commision, kuri nuo 1857 m. leidžia savo pagars jusias Rolls Series arba Anglijos istorijos versmes, apimanias laikotarpi nuo rom n Albijonan atsidangi nimo iki Henriko VIII. (1509†1547) imtinai. Šis leidinys turi bendr vard — Rerum Britannicarum medii aevi scriptores. Iki šiol sakyta komisija yra išleidusi Anglijos istorijos versmi su viršum 100 stor tom .

Valstybin ms angl komisijoms aktingai visur pad jo privatin s istorin s draugijos, kuri ten jau XIX š. pradžioje buvo net keletas. Šioje vietoje suminime j svarbesnias. 1828 m. Glasgowe kurtas Maitland Club leido naujosios istorijos versmes. 1838 m. kurta Camden Society trumpame laike išleido daug vidurini amži kronik , ištisus rinkinius istorini dain ir teis s istorijos dokument . 1846 m. buvo kurta Bažny ios istorijos mokslui remti draugija — Anglia christiana society, kuri leido Anglijos Bažny ios istorijos versmes.¹⁵

Toks pat gyvas istorijos mokslu ir istorijos versmi leidimo klausimu susidom jimas XIX šimtmetyje buvo taip pat ir pas belgus, olandus, italus, ispanus, portugalus bei pas visas kitas Vakarini s Europos tautas. Visos jos sakytoje srityje dideliu atsid jimu dirbo ir daug nudirbo. Kai kurie tada prad tieji leisti istorijos versmi leidiniai nesustojo j net iki ši dien .

Net rusai, kurie paprastai moksle ir mene b davo toli nuo vakarie i atsilik , pirmojoje XIX. š. ketvirtyje užsik r Vakarini s Europos taut mokslo karšiu ir dideliu uolumu grieb si rinkti ir leisti rus tautos istorijos versmes. Tiesa, sakytoj srity jau tas ten buvo prad ta dirbti XVIII š. gale prie carien s Kotrynos II., bet tiktai prad ta, nes tikrajam darbui tr ko tinkam darbinink . Dabar, nuo XIX š. pradžios, istorijos mokslu ir jos versmi leidimo klausimu susidom jimas pasidar Rusijoje nepaprastai gyvas ir nuoširdus. Ir ia, kaip pas vokie ius, viso s j džio priešakyje atsistoja vienas didelis Rusijos istorijos mokslo mecenatas, kuris, rodos, tam tik ty ia ir buvo sutvertas. Tas vyras tai grovas Nikolajus Rumiancovas. Jis jo iš senos rus bajoriškos gimin s, gim 1754 m.

Savo karjer prad jo kariuomen je ir politikoje, buvo Rusijos užsieni reikal ministeriu ir valstyb s kancleriu. Po Napoleono žygio Maskv N. Rumiancovas visai pasitraukia iš politikos bei valstybinio darbo, apsigyvena savo dvaruose ir iki gyvenimo galo dirba išimtinai mokslui ir menui. Jis buvo didelis rus patrijotas, labai m go savo krašt ir jo praeit . Buvo žmogus labai turtingas, taigi, ir savo m giamajai praeiiai tirti pinig ir j g nesigail jo. Rumiancovas rinko, kur gal jo, istorin savo krašto medžiag , uoliai sek istorin literat r , daug tais klausimais skait ir raš . Rinko jaunus gabius vyrus ir reng juos ateities darbui. Trumpame laike jis sub r aplink save ištis eil istorinink ir šiaip žymi vyr .

¹⁶ Bauer, W, Dr. op. cit. p. 213.

t skai i eina šie mokslininkai: P. Strojėvas,, K. Kalaidavi ius, P. Keppenas, Krugas, Lerbergas, Frenas, Bergas, Vostokovas, šventikas Grigoravi ius, Adelungas, A. Turgenevas, Jermolaėvas, Salarevas, Arcybašėvas, Gamelis, Anastasevi ius, Rozenkampfas, Dorpato vm-to prof. Morgensternas, rus metropolitas Eugenijus, Karamzinas ir k. Rumiancovas palai-ko tarprius ir prietelingus ryšius su lenk istorininkais — Bandtke, Danilavi iu, Leleveliu, Linde ir su daugybe užsienio mokslinink bei istorinink .¹⁶ Jis pirmasis gyvai r pinosi surinkti ir išleisti rus metraš ius (ruskija lietopisi) ir tam tikslui 1813 m. Rus Mokslo Akademijai paaukojo didel 25.000 rubli sum . Ieškojo Rumiancovas istorin s medžiagos Rusijoje, ieškojo jos užsieniuose. Tam tikslui si sdavo pri-tyrusius vyrus visas Vakarins Europos šalis, kur jie darydavo vairi istorini dokument nuoraš ir ištrauk ir si sdavo šit medžiag Rusij .

Daug jaun rus mokslinink Rumiancovas sulaik nuo kariuomen s ir politikos karjeros, o pasuko juos mokslo srit . Savo surinkta gausia istorine medžiaga, asmeniškais patarimais ir savo jaun pad j j darbu Rumiancovas nemaža yra taip pat pad j s Rusijos istorijos t vui N. Karamzini u i, kaip tik tada rašiusiam savo pla i j Rus tautos istorij .¹⁷

Rumiancovas ne tik susirinko gausi istorin medžiag , bet taip pat j studijavo, lygino, apdirbin jo j pats, duodavo j apdirbti kitiems, parengtus spaudai veikalus spausdindavo. Jam asmeniškai priži rint ir jo l šomis dar jam gyvenant, buvo išleisti vairaus didumo ir storumo ištisi 27 istorinio turinio veikalai.¹³

Taip savo pam gtoje srityje besidarbuodamas, beskatindamas darb savo jaunuosius pagelbininkus, Rumiancovas, sulauk s 73 met amžiaus, mir ir palaidotas Gomelyje 1826 m. Mat, netoli Gomelio (buv. prieškarin s Rusijos — Mogilevo gub.) Rumiancovas tur jo daug dvar ir juose m go gyventi. Visi brang s ir gaus s Rumiancovo surinkti rankraš iai metraš iai, užrašai, žem lapiai, senov s planai, braižiniai, numizmatika, inkunabulai, senos knygos ir kitos vairiausios senienos, einant velionies testamentu, atiteko valstybei ir tur jo b ti pad ta dar kurditinamame velionies vardo muziejuje. Tas Rumiancovo vardo muziejus tikrai buvo atidarytas Petrapilyje 1831 m. Lygiai po 30 met , b tent 1861 m., jis buvo perkeltas Maskv ir gavo Vie š o j o M a s k v o s ir Rumiancovo muziej a u s vard .

Nors N. Rumiancovas mir , ta iau jo taip nuoširdžiai ir energingai prad tasis Rusijos istorijos versmi rinkimo bei leidimo darbas nebuvo nu-

¹⁶ I k o n n i k o v , V. S., Opyt russkoj istoriografii, Kijev, 1891, tom I, kniga 1-ja, p. 150—151.

¹⁷ ut supra, p. 219—220.

¹⁸ ut supra, p. 220—224.

trauktas. T darb dabar pasi m dirbti buvusieji Rumiancovo pagelbininkai ir bendradarbiai, kuri , kaip pasirod , esama nemažas b rys. Vienas toki artimiausi velionies bendradarbi . P. Strojėvas jau nuo 1823 m. puosel jo mint , kaip versmi leidimo darb susisteminti. Jo nuomone, versmi leidimas tur jo b ti prad tas nuo pilno ir sistematingo vis Rusijoje ir užsienyje turim istorini versmi surašymo ir smulkaus j aprašymo. P. Strojėvas jau nuo seno šioje srityje dirbo. Jam pad jo kiti jaunieji istorininkai. Tai ir buvo nat rali v lybesn s s Archeografin s Komisijos užuomazga. Tuo tarpu Strojėvas ir jo draugai Maskvos Istorin s Draugijos vardu dar žygi , kad vyriausyb duot savo placet ir leidim istorininkams lankyti archyvus ir surašyti juose esamas istorijos versmes. Žygiai veltui nenu jo. Nors ir su atsargumu, ta iau kuriama Archeografijos Ekspedicija, jai užtikrinama vyriausyb s parama bei pagalba ir istorinink b - relis su Strojėvu priešakyje 1829 m. išvyko mokslin kelion po šiaurin s Rusijos gubernijas. Aplankyta visos žymesn s vietov s, miestai ir vienuolynai. Ypa daug medžiagos rasta vienuolyn archyvuose ir bibliotekose. Nuo 1830 m. komisij traukiamas dar vienas užsiedėlis istorininkas J. Berednikovas. Iki 1834 m. komisija apvažiavo vis šiaurin s Rusijos dal iki Maskvos imtinai, aplank ir apži r jo beveik 200 archyv ir bibliotek ir surinko nepaprastai brangi istorin medžiag . Rastus ir aprašytus t kstan ius kodeks , ret sen knyg , vairiausi dokument ir rankraš i Strojėvas, dar kelion je b damas, apib dino ir, kaip ekspedicijos darb apyskait , 1832 m. 4 dideliuose tomuose teik Mokslo Akademijos valdybai. Ši iš savo šalies t pranešim perdav carui Nikolajui I, kuris visus 4 pranešimo tomus dideliu susidom jimu nuo pradžios iki galo asmeniškai perskait .¹⁹

Tuo tarpu Archeografin Ekspedicija su Strojėvu ir Berednikovu t s darb toliau. Metai nepastebimai b go, j vis naujai atrandamoji istorin medžiaga augo. Mokslo Akademiija, švietimo ministeris ir pats caras sitikino ekspedicijos dirbamojo darbo naudingumu istorijos mokslui ir valstybei, taigi, 1837 m. vasario 22 d. (sen. kal.) Nikolajaus I sakymu prie Švietimo ministerijos buvo kurta nuolatin Archeografin Komisija, kurios statutuose sakoma: Komisija renka ir leidžia metraš ius, kronikas, aktus, padavimus ir visokius kitus istoriniai — juridinio pob džio rankraš ius, pradedant nuo seniausi laik iki XVIII š., pirma tuos, kurie yra Rusijoje, v liau ir tuos, kurie yra užsieniuose ir lie ia Rusijos praeit .²⁰

Nuo nuolatin s Archeografin s Komisijos k rimo versmi surašymo ir rinkimo darbas dar labiau pagyv jo. Viena, kadi Komisij buvo trauk-

¹⁹ B a r s u k o v, N., Žizn' i trudy P. M. Strojėva, S.-Peterburg, 1878, p. 176—199, 230.

²⁰ Ikonnikov, V. S., op. cit. t¹- 253—254.

ta nauj j g , o antra, kad valstyb at jo Komisijai pagalb . Tam tikru caro sakymu buvo liepta sunkiau pasiekiam archyv ir vienuolyn archyvin medžiag si sti Petrapil Archeografin s Komisijos dispozicijai. Esant reikalui, Komisija taip pat deleguodavo dalyk išmanan ius žinovus specialistus vietas kaip Rusijoje taip ir užsienyje, kadangi jos statute tokios delegacijos buvo numatytos ir joms buvo skiriamos atskiros l š pozicijos.²¹ Tame pat laike didik šeimos, mokslininkai, istorininkai ir šiaip privat s asmenys, matydami svarb ir patrijotin Komisijos darb , jos pavyzdžiu pasiskatin , rinko istorin medžiag ir siunt j Komisijai, tuo dar labiau uždegdami jos narius ir lengvindami pat darb .

Greitai buvo pasteb ta, koki neapsakomai didel istorin s medžiagos gausyb buvo sigijusi Rusija neseniai pagrobtose buvusios Lietuvos ir Lenkijos valstyb s žem se. Archyv ir bibliotek dalis jau buvo išgabenta Petrapil, Maskv , Kijev ir kitus didesniuosius Rusijos centrus, kita gi dalis tebegul jo Vilniuje, Varšuvoje, Lvove, Nesvyžiuje, Gardine, Kaune ir kitose vietose, iš kur rusai jos dar nesp jo išgabenti arba nežinojo, kad ji ten gali b ti. Taigi, dabar Komisija pakreip savo darbus šitas sritis. Ji perži ri Senato III Departamento žinioje laikom ir saugojam Lietuvos Metrik , turtingus Dogelio rinkinius, iš Lietuvos ir Lenkijos Petrapil išgabentus miest magistrat , Vilniaus universiteto, vienuoli orden , buv. unit metropolit , teism etc. archyvus. 1840 m. specijali Archeogr. Komisijos delegacija atvyksta Vilni ir ia vietoje perži ri Vilniaus Tribunolo archyv .²² Pamatyta, kad Vilniuje esama labai gausios istorin s medžiagos, kuriai išskirti ir vertinti reikia ilgesnio darbo ir ne vieno žmogaus. Taigi, 1842 m. kuriama Laiki noji Vilniaus Komisija ir jai uždedama pareiga, kad vietoje perži r t istorines versmes ir si st jas Archeogr. Komisijai.²³

Panašus istorin s medžiagos ieškojimas, surašin jimas bei rinkimas vyko taip pat tada Kurše ir Lifliandijoje, dabartin se Latvijoje ir Estijoje. ia ypatingai šiuo atžvilgiu yra pasidarbav s mokslininkas K. E. Napieriskis.

Tuo pat metu Rusijos istorin s medžiagos surašin jimas vyko ir užsienyje. Archeogr. Komisijos ir valstyb s galioti vyrai arba privat s mokslininkai lank Vokietijos. Danijos. Švedijos, Austrijos, Italijos, Vatikano, Pranc zijos, Anglijos ir kit valstybi archyvus ir bibliotekas, žym jo ir nurašin jo Rusij lie ian ius istorinio turinio dokumentus ir kodeksus ir siunt visa tai Petrapil . ia išaugo tos medžiagos š snys. Apie surinktos medžiagos gausum galima spr sti iš to, kad iki 1859 m. Archeografin s

²¹ Ot iot o zaniatijach Archeografi eskoj Komissii, S.-Peterburg, 1860 m., p. 14, 19—22.

²² Žurnal Ministerstva Narodnago Proveshenija, 1841 g., . XXXII, p. 22.

²³ Ikonnikov, V. S., op. eiti p. 259.

Komisijos žinioje buvo 15.000 smulkiai rašyt lap ir spausdinimui tinkam 168 vaira us didumo metraš iai.

Šita visa medžiaga nuo pat Archeografin s Komisijos k rimo skirt ad hoc žinov ir redaktori buvo grupuojama, tvarkoma, taisoma, lyginama, papildoma ir apdirbin jama. Apdirbtoji medžiaga buvo spausdinama. Spausdinimo darbas prad tas 1841 m. nuo Pilnojo Rus Metraš i Rinkinio (Polnoje sobranije russkich lietopisej) išleidimo. Po šito didžiulio rinkinio jo kiti ir kiti, ir taip iki Didžiojo karo. Archeografin s Komisijos atspausdintuose aktuose yra labai daug svarbi Lietuvos istorijai versmi .

III.

LIETUVOS ISTORIJS VERSMI LEIDIMAS PRAEITYJE

Mes jau mat me, kaip pradedant nuo XVIII, šimt m. beveik visos Europos tautos sukrunta rinkti ir leisti savo krašto bei valstyb s istorijos versmes. Ypatingai didelio šioje srityje uolumo, darbštumo ir sitempimo buvo parodyta XIX šimtmetyje. Tas bendras tada vis taut istorijos mokslu susidom jimas, tas vis didelis ir gyvas sakytoje srityje sukrutimas bei milžiniškas darbas dedamas leidžiamus istorijos versmi rinkinius, taip pat labai gyvai yra atsilieps ir rytin je Europos dalyje — Lenkijos-Lietuvos valstyb je. Sakytuose šimtme iuose m s sent viai, lygiai kaip ir kitos Europos tautos, dom josi savo krašto praeitim, dom josi istorijos mokslu, kruopš iai rinko savo tautos istorijos versmes ir, pagal sugeb jimus bei gyvento amžiaus reikalavimus, jas leido.

Šiame tre iame savo paskaitos skyriuje, Gerbiamieji Lietuvos istorijos Sekcijos dalyviai, aš noriu parodyti Tamstoms m s tautos istorijos versmi leidimo vaizd nuo antrosios XVIII. š. ketvirties iki Didžiojo karo dien . Jau ir taip ilgai trukusios paskaitos ribos neleidžia man leisti vaizdo detales, smulkmenas, taigi, j ia n neišgirsite. Taip pat nemana u esant reikalinga, kad visus bent stambesniusius m s istorijos versmi rinkinius ia auditorijai patiek iau ir apib din iau. To, mano giliu sitikinimu, šioje vietoje irgi nereikia daryti. Šioje vietoje aš noriu vien rupiais — stambiais bruožais atkurti m s istorijos versmi leidimo darb tolimesn je ir ne taip tolimoje praeityje. Drauge noriu iškelti, kur bus patogu, ir vien ir kit to jau nudirbto darbo ypatyb , kad iš to lengvai gal tume spr sti apie m s jau turim versmi vertingum ši dien istorijos mokslui bei j atitikim mokslo statomiems reikalavimams. Tuo b du, kad ir trumpai apžvelg praeit , gal sime padaryti kai kuri išvad atei iai. Darydamas sakyt peržvalg , aš laikysiuos chronologin s tvarkos, nes ji, mano manymu, geriausiai šiam reikalui tinka.

Pirmas didelis XVIII. š. m s pusiau teisinio, pusiau istorinio pob džio versmi rinkinys buvo *Volumina legum*. Surinko, sutvark , papild ir išleido j Varšuvos Kolegijos T vai Pijoriai. Pirmas tomas išvydo pasaul 1732 m. ir buvo dedikuotas karaliui Augustui II.; paskutinysis šeštasis storas folio tomas iš jo 1782 m.²⁴

Taigi, viso š leidin d ta lygiai 50 met darbo. Tai yra Lenkijos, o nuo Jogailos užkuriais Lenkij iš jimo, ir Lietuvos statym , statut , konstitucij ir privilegij rinkinys, apim s laikotarp nuo 1347 iki 1780 met . Kad b t lengviau šiame rinkinyje susigaudyti, kas reikia susirasti, tie patys T vai Pijoriai išleido special rinkiniui pritaikint jo turinio indeks . Po 80 met , sen j Pijori leidin išpardavus, antrasis jo be patais leidimas iš jo 1860 metais Petrapilio spaustuvininko Juozapato Ohryzkos r pesniu ir l šomis. Tiems 8 Volumin tomams Krokuvos Mokslo Akademijos Teisi Komisija 1889 m. par pino ir išleido 9-j Volumin tom , kuriame telpa statymai paskelbti nuo 1782 iki 1792 m., t. y. iki sujungt valstybi paskutiniojo padalinimo.²⁵ Tuo b du tas savotiškas statym rinkinys buvo baigtas. *Volumina legum* yra tikrai savotiškas k rinys. Jo negalima lygint nei su Lietuvos Statutu, nei su Napoleono Kodeksu, nei su kitu koku šiandien žinomu statym rinkiniu, nes jame n ra statym rinkiniams reikalingos precizijos bei sistematizacijos. T a i u iš kitos pus s šiame rinkiny telpa ištisi kalnai vertingiausios teisin s, politin s, socialin s ir, apskritai, kult rin s medžiagos, kuri d lto šit rinkin dar ir tebedaro mums istorininkams ypatingai brang . Reikia tarti, kad Lietuvos istorininkai *Volumina legum* rinkinio kaipo Lietuvos istorijos versm s iki šiolei n ra tinkamai vertin .

Kitas didelis pla iai sumanytas ir parengtas tik, deja, per pus te vykintas XVIII. šimt. m s istorijos versmi rinkinys — tai m s , vilnie io Motiejaus Dogelio, Kunig Pijori Kongregacijos nario, o v liau Vilniaus Kunig Pijori Kolegijos k r jo ir rektorius ilgametis darbas — *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*. Apie rinkinio autori ir apie pat rinkin galime pasakyti štai k . Domininkas (krikšto vardas) Motiejus (vienuoliškas vardas) Dogelis gim 1715 m. rugpj io m n. 6 d. senov s Lidos apskrityje, Gembuli kaime, pasiturin ij bajor kinink šeimoje.²⁶ Vaikutis buvo labai pastabus, gabus, sumanus ir tur jo ger atmint , taigi, tiko mokslui. Sulauk s 15 met amžiaus, Domininkas, jau baig s Š u ino T v Pijori vedam j pradžios mokykl , stoja T v Pijori Kongregacij , eina toje kongregacijoje nustatytus mokslus, juos baigia, daro žadus, Domi-

²⁴ *Volumina legum*, przedruk zbioru praw, t. I, 1859—1860, Petersburg, nakladem J. Ohryzki, p. XX; ib. leid jo žodyje p. 1 (nenum.).

²⁵ Vol. leg., op. cit., 1889, t. IX, Przedmowa, nenum. p. 1—2.

²⁶ Moszyrski, Antoni, X. S. P., Maciej Dogiel, żurnale — Wizerunki i roztrż - sania, naukowe (poczet nowy drugi), (1838), Wilno, t. II, p. 77—78.

ninko vard kei ia Motiejaus vardu, lieka kunigu ir dirba kelet met Š u ino savo kongregacijos laikomojoje mokykloje. Š u ino miestelis tada priklaus Didž. Lietuvos Kunigaikš io dvaro maršalkui Ignui de C a m p o Sc i p i o . Šis, pažin s kunigo Motiejaus b d bei gabumus, suman pada- ryti j savo s naus mokytoju. Kongregacija sutiko ir Dogelis persikraust maršalko dvar priva iu jaunojo Scipijono mokytoju. Baig s moksl kun. Dogelio vadovyb je, jaunikaitis Scipijonas, einant tada madni didik papro iu, tur jo vykti užsien pastudijuoti ir pasaulio pamatyti. T vas nor jo, kad toje kelion je užsien jo s n lyd t tas pats kun. Dogelis. Taip ir vyko. Gabus ir energingas Dogelis naudojosi šia patogia proga ir drauge su lydimuoju Scipijonu stoja pirma Leipcigo, paskui Paryžiaus universitet . Studijuoja tuos mokslus, kurie j seniai domino, b tent, teis s mokslus ir filosofij .²⁷ Scipijonas pasirinko sau kitus mokslus. Taip studijose praleid kelet met , gr žta v l abu namo. Dogeliui pavedama kurti ir suorganizuoti Vilniuje collegium nobilium Varšuvos T v Pijori Kolegijos pavyzdžiu. Darbas pavyksta gražiai ir Dogelis lieka tos naujosios T v Pijori Kolegijos rektoriumi. Dirbdamas orga- nizacinius darbus, darbštusis vienuolis nesiskiria su knyga: didina Kolegi- jos bibliotek , seka mokslin literat r , renka diplomatus arba senov s tei- sinio pob džio raštus ir t. t.

Besidarbuodamas Vilniuje, T. Dogelis sumano paruošti ir išleisti di- del istorijos versmi rinkin , kuriam medžiag jis jau rinko nuo pat savo pirmojo iš užsienio gr žimo. Apie Dogelio sumanym sužino karalius Augustas III. Valdovas š graž ir tautai garb s teikiant sumanym aktingai paremia. B tent, jis ne tik leidžia T. Dogeliui vykti užsienius istorin s medžiagos rinkti, bet, kad palengvint kelion , dar teikia jam aukš- t valstyb s pasiuntinio titul , kuris tikrai atidar m s mokslininkui vis archyv ir bibliotek duris. Tur damas toki param , Dogelis aplanko Vokietijos, Pranc zijos ir Holandijos archyvus ir bibliotekas, surinkdamas ten daug istorin s medžiagos.²⁸ Kod l jis nelank Švedijos, Livonijos, Kur- šo ir buv. Vokie i Ordino slaptojo Karaliau iaus archyvo, n ra žini . Po keli met gr žta namo. ia autorius perži ri Lenkijos ir Lietuvos¹ metri- kas, gars rankrašiais Nesvyžiaus Radvil archyv ir kitus archyvus. Da- bar tik pamato, kad užsieniuose surinktoji medžiaga daug kuo skiriasi nuo namie turim original , kad kai kur juos visai kei ia, kai kur toli nuo origi- nal nutolsta ir juos visaip iškraipo.²⁹ Taigi, visa surinktoji medžiaga buvo v l stropiai tvarkoma, lyginama, skirstoma ir, kur reik jo, ištaisoma. ia vis š darb ištinka nelaim . Mat, 1754 m. Varšuvoje tame name, ku-

²⁷ Moszy ski, op. cit. p. 81—82.

²⁸ Moszy ski, op. cit. p. 89—94.

²⁹ Dogiel, M., Codex diplomaticus Regni Poloniae et M. D. Lituaniae, 1758, Vilnae, t. I, Prospectus operis p. 20 (nenum.).

riame dirbo Dogelis, vyko gaisras ir gerok jo rankraš i dal sunaikino ugnis. Kas nors kitas po šitokio vykio b t nusimin s ir rankas nuleid s, ta iau T. Motiejus nusiminti n neman . Jis nauja energija kimba darb ir v l gaisro sunaikintus rankraš ius atstato. ia jam didel pagalb , kaip pats pasisako, suteik D. L. Kunigaikštyst s kancleris kunigaikštis Fridrikas Mykolas artoryskis, Lenkijos pakancleris grovas Wodzickis, atidarydami abiej valstybi archyvus, o grovas Juozapas Zaluskis ir Kujavijos vyskupas D bowskis, atidarydami savo asmeniškus nepaprastai turtingus archyvus, bibliotekas ir specialiai j pa i surinktus sen dokument ir rankraš i rinkinius.³⁰ Darbas greitai jo prie galo, nes autorius neman savo rinkin vis ir pa i smulkiausi dokument d ti, o tenkinosi tik paiais svarbiausiais ir pagrindiniais.³¹ Ir taip pas j kolektan jose jau buvo ištisos spausdintin rankraš i kaug s. Taigi, tur damas prieš akis ne taip seniai atspausdint oficialin , piln , 17 folio tom Anglijos valstybini akt rinkin , istorininko Tomo Rymerio surinkt ir išleista,³² Dogelis jo pavyzdžiu, kaip pats sako, tvarko savo surinkt ir sugrupuot medžiag ir duoda j spausdinti.³³ Medžiaga buvo suskirstyta 8 dalis. Rinkinys tur jo b ti 8 folio tom didumo. Prad ta jis spausdiinti. Pirmas Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae tomas iš jo 1758 m. Vilniuje, spausdintas karaliaus, respublikos ir T v Pijori Kolegijos spaustuv je, in folio mai., ir turi valdovui Augustui III. dedikacijos 4 psl., prakalbos 14 psl., prospekto 8 psl. (visi nenumeruoti), teksto 623 psl. su 28 nenumeruotais indekso puslapiais, taigi, viso 671 puslapis. Šiame I tome telpa visa eil svarbi istorini dokument , pradedant nuo XIII. š. pus s iš Lenkijos-Lietuvos santyki su ekija, Ungarija, Austrija, Danija, Bavarija, Brandenburgo Marka, Venecijos respublika, Saksonija, Pranc zija, Braunschveigo ir Meklenburgo kunigaikštyst mis, su Ispanija, Hollandija, Septynmies iu, Silezija, Pamariu, Nauj ja Marka, Moldavija, Valakija ir Besarabija.

Sekan iais 1759 m. ten pat Vilniuje ir toj pat spaustuv j iš jo V-as Dogelio rinkinio tomas, dedikuotas K ur š o ir Ž emgalijos kunigaikščiui Karoliui, skirtas išimtinai Livonijos, Kuršo ir Ž emgalijos dokumentams. Tame tome yra 2 dedikacijos psl., 6 prakalbos psl., 522 teksto ir 18 chronologinio indekso puslapiai. Visa gausi šio tomo istorini dokument medžiaga yra atkeliavusi iš Livonijos. O atkeliavo ji

³⁰ Dogiel, Cod. dipl., I, op. cit. p. 20—21 (nenum.).

³¹ ut supra, p. 6 (nenum.).

³² Pilnas to rinkinio užvardymas yra šis: Foedera, Conventiones, Literae, et cuiusque generis Acta Publica inter Reges Angliae et alios Principes, ab An. 1101. ad An. 1625. Londini, ed. Rymer Themae. Ab An. 1704. ad An. 1718. Voluminibus XVII in folio.

³³ Dogiel, Cod. dipl., I, op. cit. p. 6 (nenum.).

štai kokių būdu. 1562 m., kaip žinoma, sekuliarizavosi Livonijos Ordenas su savo paskutiniu vyriausiu magistru Gotardu Kettleriu. Vyriausias magistras ir broliai prieš protestantizm. Kettleris liko pasauliniu Kuršo ir Žemgalijos kunigaikščiu. Išvykdamas iš Livonijos, vis sen ir turting Livonijos Ordino centralini archyv su visomis vyriausiojo magistrato insignijomis Kettleris atidav Zigmanto Augusto vietininkui Mikalojui Radvilui Juodajam, kuris vėliau visa tai perdav valstybin Krokuvos archyv. M. Dogelis dabar iš tos versmės ir sėmėsi. Ko ten trūk, jis papildė iš Nesvyžiaus archyvo ir vyskupo Juozapo Zaluskio rinkini ir archyvo.³⁴

Iš jus pasaul V-am tomui, buvo rengiamas spaudai naujas, š kart VI-sis. Šito savo taip pamėgto darbo reikalais T. Motiejus nuvyko Varšuv, ten staiga susirgo ir, neilgai sirg 1760 m. vasario 24 d. persiskyr su šiuo pasauliu.“ Mirė paįmame amžiaus tvirtume, vos sulaukęs piln 45 metų.

Reikėjo tisti Dogelio pradėtas darbas, nes du pirmieji jo rinkinio tomai visoje šviesiojoje abiej valstybi visuomenėje buvo sukli gyvo visusidomėjimo, veikalo pirkimo ir sekančio laukimo. Nors a. a. T. Motiejus, dar gyvas būdamas, turėjo priešinink net savo broli vienuoli tarpe, kurie, galbūt, dabar, jam mirus, būtų norę jo pradėtas leidinius stabdyti, tačiau jau vien visuomenės pageidavimas ir finansiniai sumetimai, lyg sakyte sak, kad Kodekso leidimui reikia tisti, ypač tuoj išspausdinant dar paties autoriaus beveik visai parengtą spaudai IV-j tom.³⁶ Taigi, tuometinis Lietuvos Pijori provincijolas T. Gasparas Tšeskauskis Dogelio darbui tisti paskyrė du moksle ir raštais pasižymėjusiu vienuoliu — Jon Kantiet Vikausk ir Motiej Tukai, kad juodu imtųsi visus sumaniojo diplomat rinkytus rankraščius tvarkyti ir, pirmą dviej tomų pavyzdžius juos apdirbus, Vilniaus T v Pijori vardu spausdinti.³⁷ Kadangi, kaip sakome, IV-jo Kodekso tomas paties Dogelio buvo beveik baigtas, tai naujiems jo tvarkytojams, kiek padirbėjus, jis tikrai buvo pilnai parengtas spaudai ir iš jo išspausdintas T v pijori spaustuvj Vilniuj 1764 m. Šis IV-sis Kodekso tomas skiriamas išimtinai Prusijos dokumentams, pradėdant 1212, baigiant 1739 m. Šiame tome yra viso 544 puslapiai. Nors leidėjai prakalboje žada leisti visų rankose esančių medžiagų, tačiau pažadai pažadais ir bai-

³⁴ Dogiel, Cod. dipi., V, op. cit., p. 10 Cnenum.)

³⁵ Moszyński, op. cit., p. 96.

³⁶ Mūsų kelis kartus cituotasai A. Mošinskis, pats Vilniaus namo pijorius, kad ir su tam tikra rezervacija, tačiau aiškiai kalba ir faktus mini, kurie rodo, kad paįmame ordene T. Motiejus Dogelis turėjo pavydininkus, kuriems nepatiko jo darbas — Kodekso leidimas. Tą pavydininką intrygos išstėmė Dogelį iš Vilniaus Kolegijos rektorius pareig. A. Moszynski, op. cit., p. 95—100.

Tas nedraugiškas Lietuvos provincijos pijori vadovybės nusistatymas prieš M. Dogelį matyti, ir iš šių dviejų, rodos, visai nekaltų dalykų: 1) pirmasis Kodekso tomas dedikuojamas valdovui Augustui III. ne Dogelio, bet Vilniaus Pijori Kolegijos vardu; autoriaus vardo nėra nei po prakalbos nei po prospekto žodžių; 2) leisdami IV-j tomą, leidėjai savo prakalboje nei vienu žodžiu neužsimena apie Kodekso autorių, apie jo mirtį, apie jo atliktą darbą etc.

³⁷ Moszynski, op. cit., p. 101—102.

g si.³⁸ Tuo IV tomu M. Dogelio rinkinys susisto į s. Reiškia, liko rankrašiuose 5 dokumentų tomai: II ir III (iš 2 dal.), VI, VII ir VIII (iš 2 d.). Svarbūs jie visi, bet ypač mums svarbus III. tomas, kurio pirmoje dalyje telpa Lietuvos dokumentai. Tai jau nelemta jiems buvo atspausdintiems bti. Pradžioje nespausdintieji Dogelio rinkinio tomai galėjo sukrauti Vilniaus pijori Kolegijos bibliotekoje, vėliau, Stanislovo Augusto laikais, jie visi buvo perkelti Varšuvos karališkos bibliotekos, kurioje medžiagą naudojo Adomas Naruševičius, rašydamas lenkų tautos istoriją; po valstybės padalinimo jie vėl buvo grąžinti Vilniaus pijori Kolegijai, kur buvo raginama jos atspausdinti. Kodėl tai neįvyko, nežinia. Žinia tik, kad 1817 m. tuometinis Kolegijos rektorius Rapolas Danilevičius, turėdamas Lietuvos provincijos pijori provincijolo Aleksandro Glogauskio sutikimą, vis nespausdintių Dogelio rinkinio medžiagą dovanojo Vilniaus universiteto bibliotekai, o, kai šis universitetas buvo rusų valdžios uždarytas, 1836 m. drauge su kitais iš Lietuvos ir Vilniaus Rusijai gabenamais mėsais turtai buvo išgabenti ir šie rankrašiai, kurioje pateko Viešųjų Petrapilio bibliotekos, kurioje ir dabar tebėra laikomi.³⁹

Ko verti yra mokslo atžvilgiu tie trys išspausdintieji Dogelio rinkinio dokumentų tomai? Trumpai tariant, tiems laikams, kada jie buvo renkami ir spausdinami, jie buvo ir tebėra pavyzdiniai. Visi tuose trijuose tomuose tilpusieji dokumentai, imtieji iš Krokuvos valstybinio archyvo, o leidinyje jų labai daug, yra nurašyti iš originalo, patikrinti ir jų autentiškumas yra oficialiai tam tikros ad hoc skirtos Komisijos aukštųjų narių parašais patvirtintas.⁴⁰ Kitaip tariant, pijorai ir rinkinio autorius negi būtų drįsę I-ą Kodeksą tomui dedikuoti karaliui Augustui III., o V-ą Kuršo kunigaikštui Karoliui.

Ši dienų istorijos mokslo akimis žiūrėti, Dogelio rinkiniui kaip turinio taip formos, taip istorinės kritikos ir išleidimo technikos atžvilgiais daug kas galima būtų prikišti. Bet ar taip elgtis būtų teisinga? Jis padarė, ką galėjo, mėsas užduotis jį nutraukti ir padaryti tobulą.

1758 m., tai yra tais pat metais, kai buvo spausdinamas Codex diplomaticus, Tvas Dogelis išleido dar vieną svarbų dokumentų rinkinį, pavadintą: *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, ex originalibus et exemplis authenticis descripti et in lucem editi, Anno 1758.* — Vilniuje, Tvas Pijori spaustuvelyje, in 4° 131+225 puslapiai. Šiame leidinyje telpa visų svarbių ir autentiškų dokumentų, parašyti lenkų ir lotynų kalbomis, imti iš Krokuvos pilies archyvo, iš Lietuvos Metrikos, iš Naugarduko karvedžio Jablonowskio archyvo ir kitų archyvų. Apie šito

³⁸ Dogiel, Cod. dipl., IV, p. 5—6 (nenum.).

³⁹ Moszyrski, op. cit., p. 102—103.

⁴⁰ Dogiel, Cod. dipl., op. cit., t. I. Indeksas p. 28 (nenum.), t. V, p. 12 (nenum.).

rinkinio reikšm, vertingum ir išleidim tenka pasakyti lygiai tas pat, kas jau buvo sakyta kalbant apie Codex diplomaticus rinkin .

XVIII š. paskutiniai ketvirtis — tai Lenkijos-Lietuvos nelaimi dienos: nepriklausomyb s praradimas. Eina 123 sunkios priespaudos ir žiaurais jungo met . Tiesa, dar kur laik švysteli Lietuvos padang j Vilniaus universiteto šviesa, ir dar ta aukštoji mokykla duoda Lietuvai kelet istorinink , kurie nuoširdžiai gilinasi krašto praeit , ta iau neužilgo ir šita mokykla uždaroma. Mokslinis ir kult rinis Lietuvos gyvenimas paraližuojamas ir beveik sustoja vietoje.

Lietuvos istorijos versmi rinkimas ir leidimas, kur laik visai stabil j s, XIX š. v l po truput prad jo atgimti, ta iau t darb su neskaitlingomis išimtimis dabar dirbo ne lietuviai, bet lenkai, vokie iai ir rusai istorininkai ir tai tose srityse ir tiek, kokiose srityse ir kiek tai jiems buvo domu ir reikalinga. Nudirbta yra daug, ypa XIX šimtmetyje. Pasirodžius pirmiesiems Monumenta Germaniae historica tomams, istorijos versmi leidimas ypatingai pagyv jo, ir patobul jo. Mat, t rinkin buvo ži rima, kaip pavyzd ir juo buvo sekama.

Kadangi, kaip sak me, nuo XIX š. pradžios Lietuvos istorijos versmi leidimas su labai mažomis išimtimis per jo lenk , vokie i ir rus istorinink rankas, tai šioje vietoje aš ir noriu,, kad ir trumpai, bet konkre iai suminti, kas j tuo atžvilgiu buvo nuveikta ir kokias istorijos versmes jie yra rink ir išleid .

Prad sim nuo l e n k .

Po XVIII š. politini nelaimi lenkai savo kaimyn pavyzdžiu pam gsta moksl ir jame daug dirba. Tai rodo j mokslo draugijos. 1816 m. kuriama K r o k u v o s M o k s l o D r a u g i j a , kuri nuo 1872 m. perorganizuojama M o k s l o A k a d e m i j . Jos darb sritis buvo ir teb ra beveik išimtinai nukreipta savo tautin bibliografij , archeografij (paleografija ir akt leidimas), istorij ir archeologij . T pat tiksl siekia ir tais pat keliais eina kita lenk mokslo draugija — O s s o l i n s k i I n s t i t u t a s L v o v e , kurtas 1818 m. Pagaliau 1856 m. Poznan s lenkai k r savo P o z n a n s M o k s l o D r a u g i j , kuri istorijos mokslui taip pat daug patarnauja iki ši dien .

M s Vilniuje mokslo gyvenimui nuo 1803 iki 1832 m. vadovavo Vilniaus universitetas, kuriame lenkai beveik visose srityse buvo už m svarbiausias pozicijas ir vis universiteto darb ir tak visuomenei buvo pasuk neabejotinai patriotin , ir lenkišk keli .⁴¹ Visa tai, savaime suprantama, tur jo veikti Lietuvos istorijos versmi leidimo p ir pat darb . Taip iš tikr j ir buvo. Tai matyti visuose sakytame laikotarpyje ir v liau leistuose istorijos versmi rinkiniuose. O t rinkini tada išleista yra daug.

⁴¹ Bielinski, J., Uniwersytet Wilenski (1579—1831), 1899—1900, Kraków, t. II, p. 56, 10—11.

Nemaža svarbi ir visais atžvilgiais domi istorini versmi yra atspausdin savo skiltyse pradžioje XIX š. Vilniuje jusieji žurnalai — *Tygodnik Wilenski*, *Dziennik Wilenski*, *Wizerunki i Roztrza sania Naukowe*, *Athenaeum*, *Rubon* ir kiti. Nemaža versmi kaip priedus in crudo yra d j savo veikalus tuolaiKiniai istorininkai, pav., Teodoras Narbutas savo veikale *Dzieje starożytnie narodu litewskiego, Pomniki do dziejów litewskich*; Kraševskis savo veikale *Wilno* etc.

Tuo pat laiku jau prad ta spausdinti ir ex professo istorijos versmi rinkiniai, pav., Niemcewicz, I. U. *Zbior pamitnikow o dawnej Polsce*, t. I—V, 1822—1830, Warszawa; Danilowicz, Ign. *Latopisiec Litwy i Kronika Ruska: z r kopisu slowianskiego przepisana*, 1827, Wilno; Rogalski, L., *Zbiór praw litewskich od r. 1389 do 1529, tudziez rozprawy sejmowe o tychie prawach od r. 1544—1563, 1841*, Poznan; Raczyriski, Ed., *Codex diplomaticus Lithuaniae* (ypa svarbus Lietuvos ir Livonijos santykiams nustatyti laikotarpyje 1253—1434 m.; aktai imti iš Karaliau iaus archyvo) 1845, *Wratislaviae*; Ryszczewski, L. i Muczowski, A., *Codex diplomaticus Poloniae, quo continentur privilegia regum Poloniae, Magnorum Ducum Lithuaniae etc.* t. I—III (III tom išleido Bartaševius 1858 m.) 1847—1858; t. IV (išleido Boniecki, M. i Bobrowski, M.) 1887, Warszawa; Krupowicz, M., *Zbiór dyplomatow rz dowych i aktów prywatnych do dziejow Litwy*, 1858, Wilno (apima laikotarp nuo 1387 iki 1710 m.); Broel - Plater, Włodz. St., hr., *Zbior pamitnikow do dziejów Polskichj*, t. I—II, 1858, Warszawa (beveik pus medžiagos lie ia Lietuvos praeit laikotarpyje 1413—1598 m.) ; Danilowicz, Ign., *Skarbiec dyplomatow papieskich, cesarskich, królewskich, ksi ž cych, znajduj sych si w bibliotece Muzeum Wilenskiego*. wydal Jan Sidorowicz, t. I—1860, t. II—1862, in 4°, Wilno; Theiner, A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae etc. ex tabulariis Vaticanis, Romae*, t. I—IV, 1860—1864, in folio (apima laikotarp nuo 1217 iki 1775 m.); *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*; t. I — collectus opera Sokolowski, A. et Szujski, J., 1876; t. II—III collectus opera Lewicki A., 1891—1894, Kraków (išleistas ir sutvarkytas pavyzdingiausiai; apima laikotarp nuo 1384 iki 1501 m. ; keli dešimt met darbo vaisius, XV š. Lietuvos istorijai labai svarbus ir gausus dokument rinkinys); *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae* (1376—1430), collectus opera Prochaska Ant., 1882, Cracoviae (tai gražiausias Vytautui Didžiajam pagerbti mokslo paminklas; ia jo asmeniui, jo politikai ir valdymo laikotarpiui pažinti — pilnas žini aruodas).

Taigi, kaip matome, lenkai m s istorijos versmi leidime turi labai žymi nuopeln . Ir šiandien, reikia tarti ties , kaip Lenkijoje, taip ypa Vii-

niuje Lietuvos istorijos ir jos versmi klausimais gyvai domimasi ir daug dirbama.

Leido Lietuvos istorijos versmes (netiesioginiu būdu) ir vokiečiai.

Von Steino ir Pertzo vokiečiuose sukeltas istorijos mokslo sąjūdis, monumentalus Mon. Germ. historica leidinio pirmąjį tomą išleidimas, kaip jau esame sakę, skambiu aidu nuaidėjo per Europą ir naujojo pasaulio kontinentą. Vokiečiai, kaip paaišėjo Vokietijoje, taip ir už jos ribas esantieji, ypač ten, kur jie buvo skaitlingesni ir nuo senai buvo sėkmingi mokslu draugijas ir Mon. Germ. hist. pavyzdžiu leido atskirti krašto istorijos versmes ir nagrinėti ir, žinoma, savo praeitį.

Livonijoje ir Kurše vokiečiai buvo vadovaujantis elementas nuo XIII š. pradžios iki tokiu ten išliko net iki Didžiojo karo. J. Mutterlande XIX š. kils tautinis ir mokslinis sąjūdis tuoj rado sau veiklią pasekį ir ia Baltiją. Ir ia, kaip Prūsijoje, kaip kitur kur Vokietijoje, kuriamos vairios mokslo draugijos, kad būtų palaikyti ir ugdyti. Taip., pav., 1817 m. Mintaujoje kuriama Kuršo Literatūros ir Meno Draugija, 1834 m. Rygoje kuriama Istorijos ir Senien Draugija, 1838 m. Dorpatė — Est Mokslo Draugija, 1842 m. Revelyje — Est Literatūros Draugija, pagaliau 1864 m. Narvoje kuriama — Narvos Senien Draugija.⁴² Visos ios sumintose draugijos buvo per daug vokiškos ir beveik vieni vokiečiai buvo jų nariai. Draugijos rūpinosi Livonijos krašto istorija ir etnografija, o ypačingai Livonijos Ordono praeitimi nuo seniausi laikai iki jo žlugimo ir su Lietuva susijungimo vykiu. Tam tikslui buvo tiriami vietos ir užsienio archyvai, rastoji ir apdirbtoji istorin, etnografin ir kitokia medžiaga buvo spausdinama specialiai ad hoc leidžiamuose min t draugij mokslo žurnaluose ir atskiruose rinkiniuose bei veikaluose. Yra ištisa eil mokslinink, kurie tuo būdu dirbdami labai yra nusipeln Livonijos, Kuršo ir Livonijos Ordono istorijai, k. a.: C. L. Napiersky, prof. Kruze, K. J. Paucker, Dr. L. Bergmann, Pabst. F. G. Bunge Wiedemann, Frixel (šved mokslininkas), Schirren, Buchholz ir kiti.

Kadangi Livonija nuo seniausi laikai yra turėjusi vairi santyki su lietuviais ir Lietuva, tai savaime aišku, kad min t Livonijos mokslo draugij ir jų mokslinink darbai ir išleistosios versmės daugelyje atvejų liečia ir Lietuvos praeitį. Tuo būdu vokiečiai netiesioginiai yra iškas ir išleid daug Lietuvos istorijos versmi. Taip buvo išleisti šie stambūs ir min tini versmi rinkiniai:

Monumenta Livoniae antiquae — Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und andern schriftl. Denkmalen etc., t. I—V, 1835—1847, Rig'a, Dorpat, Leipzig; Scriptores rerum Livonicarum

⁴² Ikonnikov, op. cit. t. I, kn. 1, p. 318.

— Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Est- und Kurland, t. I—II, 1848—1853, Riga und Leipzig; Bunge, F. G., Liv-, Est und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten, t. I—VI, 1853—1873, Reval—Riga (Šiuose tomuose apimtas laikotarpis nuo 1093 iki 1423 m. tuos pirmuosius rinkinio tomus yra d tas milžiniškas ilgaamžio Fr. G. Bung s darbas (Bung g. 1802, m. 1897 m.). Už tai j teisingai galima vadinti Livonijos Pertzū. Sulauk s 70 met amžiaus Bung rinkinio leidim perdav jaunesniems už save istorininkams, kurie pakaitomis t garbing ir nauding mokslui darb t s iki 1914 m. Bung s p d iniais nuo 1873 iki 1914 m. buvo H. Hildebrand, Ph. Schwartz, L. Arbusow ir A. v. Bulmerinc , kurie labai pavyzdingai išleido 9 storus in 4° versmi tomus, apimdami laikotarp nuo 1423 iki 1510 met).

Bung , Fr. G., Liv—Est—Curländische Urkunden, Regesten bis 1300, 1881, Leipzig; Schirren, C., Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit (1557—1561) t. I—VIII, 1861—1885, Reval (visa medžiaga imta iš Švedijos valstybinio archyvo).

Visai taip, kaip Livonijos vokie iai, dar ir Pr sijos vokie iai. Pr sijoje istorijos versm ms leisti buvo dar geresn s s lygos, nes ia t darb aktin g ai r m ir teberemia pati Pr s vyriausyb . Taigi, ir ia vokie iai dirbdami sau, tuo pa iu labai yra patarnav ir Lietuvos istorijai. Svarbiausi ia išleisti versmi rinkiniai yra šie: Voigt, J., Codex diplomaticus Prussicus — Urkunden - Sammlung zur älteren Geschichte Preussens aus dem Kgl. Geheimen Archive zu Königsberg, t. I—VI. in 4°, 1836—1861 Königsberg (ia apimtas laikotarpis nuo 1217 iki 1404 m. Šiame rinkiny yra nemaža Lietuvos kunigaikš i rašt). Hirsch, Th., v., Toppen, M. und Strehlke, E., Scriptores rerum Prussicarum, t. I—V, 1861—1874, Leipzig. (ia penkiuose storuose tomuose, taigi vienoje vietoje, yra surinktos ir išspausdintos Livonijos ir Pr sijos kronikos, vair s aktai, o taip pat didesn s bei mažesn s ištraukos iš t vis vidurini amži kronikinink ir rašytoj , kurie apie Pr sij ir pr sus yra k nors raš . Visi kaip stambieji taip ir smulkieji rinkin d tieji dalykai turi moksliskas vadas ir kritiskas pastabas bei aiškinimus, kuriuos yra patiek leid jai, geri savo dalyko žinovai).

Pagaliau Lietuvos istorijos versmes leido taip pat ir r u s a i .

Visas rus leistas Lietuvos istorijos versmes, atsiži rint leid jus, galima suskirstyti trimis skyriais. O t leid j b ta trij , b tent: Imperatoriškoji Archeografin Komisija, Vilniaus Archeografin Komisija, vairios kitos rus draugijos arba institucijos ir šiaip jau privat s istorininkai. Peržvelkime trumpai visus tuos m s istorijos versmi leid jus ir j išleistuosius istorijos versmi rinkinius.

Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės valstybinis archyvas, vadinamas dar taip pat Lietuvos Metrika, Lietuvai patekus rus valdži, buvo išgabentas Peterburg ir laikomas Senato III. Departamento žinioje,⁴³ iš kur po ilg svarstym ir deryb apie 1871—72 m. buvo perduotas

Teisingumo Ministerijos archyv Maskvoje.⁴⁴ Rus centralin, v liau pavadinta Imperatoriškoji Archeografin Komisija, neilgai trukus po savo oficialaus k rim o (k rim o raštas datuotas 1837 m. 11-22 d.),⁴⁵ pasteb jo tuos didelius istorin s medžiagos turtus, kokius sl p savyje Lietuvos Metrikos rankraš iai.⁴⁶ Taigi, pirmiausia išleidusi senesniosios Rusijos istorijos versmes, 1841, 1842 ir 1848 m. leidžia A. I. Turgenovo surinktus ir spaudai parengtus *Historica Russiae Monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta*, 2 tomai + *Supplementum* 1 tomas, n 4° maiori, S.-Peterbu/rg (visuose 3 tomuose labai daug svarbi dokument Lietuvos istorijai) ir m dalimis leisti Lietuvos Metrikos raštus ir dokumentus, tvarkydama ir grupuodama juos tomus pagal turin ir pagal savo nuoži r . Taip nuo 1846 m. Archeogr. Komisija prad jo leisti: *Vakar Rusijos istorijos aktus — Akty odnosiašiesia k istoriji Zapadnoj Rossiji*: t. I — 1846, t. II — 1848, t. III — 1848, t. IV — 1851 ir t. V — 1853 m., visi tomai in 4° maiori, storumo nuo 300 iki 550 puslapi , kuriuose atspausdinta šimtai dokument beveik išimtinai imt iš Lietuvos Metrikos knyg . Dokument nušvie iamas laikotarpis labai ilgas, nuo 1347 m. iki 1699 m. Ypatingai ia gausus dokumentais XVI. šimtmetis, tas visokiais atžvilgiais labai domus Lietuvos istorijos šimtmetis. Pabaigus šit rinkin , Archeogr. Komisija m leisti nauj : *Piet ir Vakar Rusijos istorijos akt rinkin — Akty odnosiašiesia k istoriji Južnoj i Zapadnoj Rossiji*, kuriems medžiaga taip pat itin skaitlinga aktais yra paimta iš Lietuvos Metrikos rankraš i folial .⁴⁷ Šito akt rinkinio yra išleista viso 15 stor (nuo 270 iki 750 psl.) in 4° maiori tom . Visi 15 tom buvo išleisti laikotarpyje 1863 iki 1892 m., t. y. vidutiniškai kas du metai 1 akt tomas. Rinkinys lie ia laikotarp nuo 1361 iki 1778 m.

1868 m. Archeogr. Komisija išleido: *Russisch-Livländische Urkunden*, o 1869 m., 300 met Liublino unijos sukak iai pamin ti, išleido *Liublino 1569 m. Seimo dienyn : Dnievnik Liublinskago Sejma 1569 g.*, kuris yra svarbiausias šaltinis apie taip pasėkm mis reikšming m s sent vi akt — Lietuvos su Lenkija sujungim .

⁴³ Ikonnikov, V. C., t. I, kn. I, op. cit. p. 256.

⁴⁴ Litovskaja Metrika, 1903, Peterburg, t. I, p. III—IV.

⁴⁵ Ikonnikov, ut supra, p. 254.

⁴⁶ Litovskaja Metrika, ut supra, p. IV.

⁴⁷ Litovskaja Metrika, ut supra, p. III.

Nuo 1872 m. m s apib dintoji Archeogr. Komisija prad jo leisti akt rinkin pavadint : Rus Istorin Biblioteka — Russkaja Istorin eskaja Biblioteka., jusi be sustojimo iki 1915 met . Sakyto rinkinio XX, XXVII, XXX ir XXXIII tomuose iš jo Lietuvos Metrikos knygos, b tent: Litovskaja Metrika: XX (1903 m., Knigi sudnych diel — teism knygos, I—V, spaudai reng P. A. Gildebrandas); XXVII — (1910, Knigi z apisie j — užraš arba dovanojimo akt knygos, III;—V, spaudai reng I. I. Lappo) ; XXX — (1914 m., Knigi publi nich diel — vieš i valstyb s akt knygos, spaudai reng I. I. Lappo) ir pagaliau XXXIII — (1915 m., Perepisi vojska litovskago [1528, 1565, 1568 g.] — turini karo tarnyb eiti vyr s rašai, spaudai reng S. L. Ptašickis). Ši versmi svarba Lietuvos istorijai taip yra aiški, kad apie tai ir kalb ti nepriseina.

Visi Imperat. Archeogr. Komisijos rinkiniai buvo rengiami spaudai žymiausi rus istorinink , taigi, bendrai reikia tarti, kad kaip rinkini redagavimas taip atskir skyri bei knygy vadose ir aiškinimai yra objektingi, nors kai kur pa ios medžiagos pasirinkime, jos suskirstyme, pritaikyme ir vadose pasitaiko dalyk ir posaki , kuriais remiamos žinomos rus politin s tezs ir paži ros taikomos buvusios Lietuvos valstyb s teritorijai, tautoms, religijai ir kalbai.

Antras stambus Lietuvos istorijos versmi iš rus šalies leid jas buvo — Vilniaus Komisija senov s aktams tirti ir leis ti — Vilenskaja Komissija dlia razbora i izdanija drevnich aktov. Jos atsiradimas buvo toks. Vilnius — senoji Lietuvos sostin , Lietuvos dvasios gyvenimo, mokslo ir administracijos centras šimtmeiais rinko ir krov savo valstybin se ir kitokiose staigose vairiausi archyvin medžiag . Nors negailestingai naikino j XVI, XVII ir XVIII š. karai ir gaisrai, nors po 1795 ir 1831 m. daug jos buvo išgabenta Rusij , ta iau vis d lto daug dar buvo jos lik ir senosiose savo vietose. Tai gi, kaip ir reik jo to laukti, Vilniaus ir kit Lietuvos miest bei didik dvaruose išlikusi brangi archyvin medžiag atkreip savo d mes Petrapiilio Archeografin Komisija ir per Vilniaus civilinius gubernatorius kunigaikšt Dolgorukov ir Semionov dar žygi , kad Vilniuje b t kurtas jos skyrius ir veikt Petrapiilio Komisijos diriguojamas. Caras Mikalojus I. 1842 m. XI-17 d. t si lyt skyri kaip Laikin ja Vilniaus Komisij — Vremennaja Komissija v Vilnie ir patvirtino.⁴⁸ Komisija prad jo veikti ir sekaniais 1843 m. ji jau išleido akt rinkin pavadint : Sobranije drevnich gramot i aktov gorodov Vilny, Kovna, Trok, pravoslavnych monastyriej, cerkviej i po raznym predmietam. Rinkinys padalintas du skyriu, pirmame

⁴⁸ Mienicki, R., Wilenska Komisja Archeograficzna (1864—1915) 1925, Wilno, p. 3—5; Ikonnikov, op. cit. p. 259.

d tos 97 Vilniaus miestui nuo 1387 iki 1713 m. suteiktos vairios privilegijos, o antrame — 94 kiti svarb s aktai iš 1526—1733 m. laikotarpio. Visos privilegijos ir aktai spausdinti iš rankraš i ir spaudoje pasirod pirm kart . Leid jai buvo ne istorininkai ir dalyko žinovai, o diletantai valdininkai, kurie veik pagal gubernatoriaus nurodymus. Leid j vadose ir vedamose pastabose visur kyšo rusiška pravoslaviška tendencija, kuri siek surusinti krašt ir jo gyventojus lietuvius. Po šito rinkinio išleidimo Laikinoji Komisija lyg nutyla ir dirba tik tai, kas buvo nurodoma iš Petrapilio. Tame laike visa svarbesnioji Vilniaus ir apskritai Lietuvos žemi archyvin medžiaga buvo rus sukrauta Vilniaus Centralin Archyv ir Vilniaus Viešosios Bibliotekos rankraš i skyri . Taip at jo 1863 m. sukilimas. Sukilimui malšinti skiriamas Muravjovas. Jis, apsidirb s su sukil liais, imasi krašt rusinti, traukia iš Rusijos didžiausi rus gaivalo viln , kuri valdinink , kariuomen s, policijos, mokytoj ir amatinink pavidalu užlieja šal . Kad s kmingiau gal t siekti savo užsi- br žto tikslo, Muravjovas, laikydamasis d snio, kad „negalimas es yra dalykas imtis valdyti kok nors krašt , jei jo tinkamai nepaž sti“, 1864 m. IV 12 d. datuotu sakymu kuria Vilniaus Archeografin Komisij , kuriai sako r pintis vietos (suprask Lietuvos) krašto etnografija, istorija ir archeologija ir leisti tam reikalui istorijos versmes.⁴⁹ Kaip jis skirdavo gubernatorius, referentus, policmeisterius ir žandarm aficierius sau pavestose gubernijose ir j staigose, taip ir ia sakytos komisijos reikalu, ilgai nesvarsto ir galvos sau nesuka: pats asmeniškai skiria komisijos pirmininku — Povil Kukolnik , nariais — Jon Nikotin , protopop Antan Pš olk ir Mikaloj Horba evsk , šiam pastarajam sakydamas eiti ir komisijos sekretoriaus pareigas.⁵⁰ Taip kieta karininko ranka užsuktoji mašina prad jo veikti. Nors formaliai imant komisija buvo Vilniaus apygardos mokslo kuratoriaus žinioje, ta iau iš tikr j ji priklaus paties Muravjovo, veik neišleidžiama iš po jo r staus ir pastabaus žvilgsnio, kas m nes dar jam asmeniškai pranešimus apie savo darbus, gaudavo iš jo sakym ir nurodym , kuriuos iki smulkmen tuoj stengdavosi vykinti.⁵¹ Po Muravjovo jo kiti generalgubernatoriai, kiti kuratoriai, ta iau j santykis ir taka Archeografinai Komisijai liko tokia, koki j buvo nustat s tas galingasis ir žiaurusis krašto valdovas.

Muravjovo k riny s 1869 m. susilauk caro patvirtinimo, etat statymo, tam tikro, kad ir trumpo, statuto ir vardo — Vilniaus Komisija senov s aktams tirti ir leisti — Vilenskaja Komissija dlia razbora i izdanija drevnich aktov⁵² ir taip konstituota,

⁴⁹ Mienicki, op. cit., p. 22—23.

⁵⁰ Mienicki, ut supra, p. 23. ia minimas p. Kukolnikas po 1842 m. yra ilgus metus buv s knyg ir spaudos cenzorius Vilniuje.

⁵¹ Mienicki, op. cit., p. 23—24.

⁵² ibidem, p. 50—51, 1.

apsupta nuolatine vyriausyb s globa, apr pinta didžiausiomis algomis ji veik iki 1915 m. ir leido Lietuvos istorijos versmes.

Komisija per 50 met (1914 m. ji švent savo 50 m. veikimo sukakti) išleido 39 tomus akt , 10 tom atskir i savyje užbaigt dokument rinkini ir 4 smulkius leidinius, taigi, viso 52 in folio min. (vidutiniai imant po 500—600 psl.) storus versmi tomus, neskaitant vad , siekian i kai kuriuose tomuose net iki 226 puslapi . Aktai turi bendr pavadinim : Akty izdavajemyje Vilenskoju Komissijeju dlia razbora drevnich aktov, o paskui kiekvienas tomas dar savo atskir užvardym , k. a.: Akty Vilenskago zemskago suda, Akty glav-nago Litovskago Tribunala, Inventari imenii XVI sto-lietija, Akty o bojarach, Akty Vilkomirskago grodska-go suda ir t. t.

Taigi, ia patiekiamas daug ir svarbi Lietuvos istorijos versmi , tik gaila, kad jos labai blogai mokslo pasauliui patiektos, netinkamai jas išleidžiant, darant iš j politin rank kovoje su rusifikacijos priešininkais. Kai kuri akt tom , pav., XVI, XIX, XX, XXIII, XXVII vados ilgiausios (po 142, 176 ir net 226 puslapi in folio min.), tuš iavidur s, išp stos, pretensijonališkos, tiesiog temdan ios neva aiškinam j akt mintis ir prasm , tendencingos ir rus politik bei pravoslavija visur kišan ios, o per tai be galo ne domios ir net niekieno neskaitomos.

Pagaliau Lietuvos istorijos versmi yra leidusios dar ir kitos rus mokslo draugijos, institucijos ir šiaip privats istorininkai. Toki leid j daug nebuvo, žymiausi j bus, rodos, šie: Statut velikago kniazestva Litovskago, izdanije Moskovskago obš estva istorii i drevnostiej Rossijskich, 1819; Archeografi eskij Sbornik dokumentov, otnosiaš ichsia k istorii sievero-zapadnoj Rusi, izdan. pri upravlenii Vilenskago u ebnago okruga, 10 tom , išl. 1867—1874 m. (Šiame rinkinyje tilpo I. P. Kornilovo, buv. Vilniaus mokslo apygardos kuratoriaus, ekspedicijos metu (1864—1866 m.) po Gardino, Kauno, Vilniaus, Mogilevo, Minsko ir Vitebsko gubernijas surinktieji, iš XV—XIX. š. einantieji dokumentai. Ypatingai sen ir ret dalyk buvo tos ekspedicijos metu rasta garsiam Radvil Nesvyžiaus archyve; visi jie yra d ti ia kalbamojo rinkinio paskutiniuosius tomus); Gramoty velikich kniaziej Litovskich s 1390 po 1569 god, izd. pod red. V. Antonovi a i K. Kozlovskago, 1868, Kijev.

Taigi, matome, kad rusai Lietuvos istorijos versmi yra išleid daugiau negu lenkai ir negu vokieiai. Neži rint vis j min t r kum , reikia pasakyti, kad šiandien Lietuvos istorininkas be t rus leist j versmi apseiti jokiu b du negali. O negalima be j apseiti, kaip teisingai sako R. Mienicki, d l ši trij priežas i :

1. sakytuose rinkiniuose telpa keliolika t kstan i akt ir dokument , kuri daugelis, net jei mes juos skyrium imsime, vis atskleidžia kokios nors istorin s problemos bei klausimo dal arba dalel ir j aiškina;

2. daug istorin s medžiagos, tilpusios šiuose rinkiniuose, yra jau žuvusios ir ji, suprantamas daiktas, tikrojo istorininko rankas niekada daugiau nepakliūs;

3. yra sakytuose leidiniuose tom ir ištis j dali , kurie yra ne kas kitas tik archyvo folial arba j dali žodis žodin perspausdinimas, kuriuos leid jai nieko savo n ra d j , taigi, a i Dievui, nieko n ra ir pagadin .⁵³

IV.

LIETUVOS ISTORIJS VERSMI LIETUVIŠKO LEIDIMO PRIBRENDIMAS

Reziumuodamas visa tai, kas iki šiol mano buvo pasakyta, naudodamasis šia iškilminga ir mokslo darbo nuotaika perimta valanda, iš šios katedros, netur damas nei mažiausio dvejojimo, turiu dr sos viešai tarti, kad jau pasidar realus ir pilnai pribrendo Lietuvos istorijos versmi m s, savo, lietuviško leidimo klausimas. Taip. Mes istorininkai visi be išimties t reikal gyvai jau iame.

Be versmi jokia mokslinis istorijos darbas visai ne manomas. Tuo gi tarpu kai kurios Lietuvos istorijos versm s mums arba visai neprieinamos, arba sunkiai prieinamos ir, galima sakyti, pašaliniems tikslams rinktos bei leistos, dar kitos iki šioliai nesuieškotos, neišrinktos ir tebeguli archyvuose niekam nežinomos. Pasekm s šitokios m s istorijos versmi b kl s n ra džiuginan ios. D liai jos šlubuoja m s mokslin istorijos literat ra, nuken ia istorijos d stymas Vytauto Didž. Universitete, šlubuoja student istorijos darbai seminaruose ir taip pat šlubuoja istorijos d stymas m s vidurinė se, o ypa aukštesn s se mokyklose. Aš ia neturiu jokio noro k nors kritikuoti ir peikti, aš tik konstatuoju pat fakt . D l tokios m s istorijos versmi b kl s aš nekaltinu nieko, kadangi tokio kaltininko tikrai n ra. Taciau iš kitos šalies man šiandien yra visai aišku, kad, mes istorininkai turime sukrusti ir savu, lietuviška m s istorijos versmi leidimu gyviausiai susir pinti. B kime tikri, kad kaip iki šioliai taip ir ateity niekas iš šalies neateis, nepasisi lys ir to mums privalomo darbo už mus nepadarys. O jei kada nors ir kas nors tai padaryt , tai mes tuo darbu vis perdaug džiaugtis negal sime, kaip iki šiol negal jome.

Lietuviško istorijos versmi leidimo reikalo toliau atid lioti nebegalima, nes jis jau ir šiandien darosi opus ir žada b ti dar opesnis. Darbo ini-

⁵³ Mienicki, op. cit., p. 185.

cijatyva ir jo suorganizavimas tur t gulti ant vis senesni j jau prityrusi istorinink pe i . M s jaun j istorinink skai ius auga ir, reikia tarti, auga. Kai kurie j duoda labai daug vil i atei iai. Visi jie kaip tik tikt šiam versmi leidimo darbui pagelbininkais senesniesiems. Kas žino, gal Dievas duos, kad iš j mes susilauksime ateity m s lietuvišk Pertz , Murator , Bung ar kit šiuos panaš . Juk mes gerai žinome, kad jei žmon s kiek paj gdami dirba, Dievas j darbus laimina.

Antroje ir tre ioje mano paskaitos dalyje aš ty ia kiek plat liau nagrin jau istorijos versmi leidimo darb ir jo organizacij praeityje kitur ir pas mus, kad tuo lengviau b t galima orientuotis panaš tik nauj darb pradendant pas mus dabar.⁵⁴

Kadangi Lietuvos istorijos versmi leidimo darbas yra kilniausia žodžio prasme viešas lietuviškas darbas ir reikalas, kadangi jis lie ia vis lietuvi taut ir m s Nepriklausom Lietuvos valstyb , tai jis turi vykti respublikos vyriausyb s ir švietimo ministerijos globojamas, priži rimas ir firansuojamas. Kitaip juk ir b ti negali. Atsiminkime gerai, kad toks viešas ir tautiškas darbas, kaip kalbamasai tautos istorijos versmi leidimas, tai n ra vieno ar dviej žmoni ir vieneri ar keleri met darbas. Tai ilgesnio laiko tarpo iš anksto apgalvotas ir suplanuotas darbas. Taigi, tokiam darbui tegali vadovauti rim iausia ir atsakominga tautos institucija. Taip bent iki šioliai buvo ir yra pas visas kult ring sias ir savo istorijos versmes tvarkyti ir naudoti mokan ias tautas. Mums iš j šiuo atžvilgiu tikrai reikia mokytis.

š sakyt ir labai svarb darb reikia eiti jau kit ir didesni ir maž taut gerai išbandytais keliais, b tent: galvotr k iais neskubant, neužsi-br žiant sau iš anksto negalim ir ne vykdom dalyk , vis darbo plan ir jo smulkmenas atsargiai apsvarstant ir derinant su m s moksliniu bei finansiniu paj gumu.

Baigdamas savo paskait ir labai nor damas kuogrei iaus'ai susilaukti organizuoto Lietuvos istorijos versmi lietuviško leidimo, iškeliau ia t tiksl vedan ius šiuos kelius konkre ius si lymus:

1 — Visi populiariu kime Lietuvos istorijos versmi lietuviško leidimo mint ;

⁵⁴ Labai rimt , naujovišk ir praktišk mano ia keliamojo ir si lomojo lietuviško istorijos versmi leidimo darbo pavyzd rodo mums m s kuklus ir nenuilstamas šioje srityje mokslo darbininkas K. Jablonskis iki šioliai spaudoje paskelb s šiuos versmi rinkinius: 1) Dokumentai apie Kan. M. Daukš , „Tauta ir Žodis“ kn. VII ir atspaudas, 1931, Kaunas, 70 psl.; 2) Nauji Vytauto laikotarpio aktai, „Praeitis“, 1933, ir atspaudas, 1932, Kaunas, 39 psl.; 3) Papildomosios žinios apie Kan. M. Daukš , „Archivum. Philologicum“ IV knyga ir atspaudas (be datos, 1934) 22 pusi. ; 4) XVI šimtme io inventoriai, „Lietuvos Archyvas“, Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos leidinys, t. I, Kaunas, 1934, in folio (32x24 cent.), 700 psl. teksto stulpeli + 152 psl. rodykl s.

2— kiekviena patogia proga tokio istorijos versmi leidimo klausim vispusiškai svarstykite ir nagrin kime viešose paskaitose, istorinink su-sirinkimuose ir m s istorijos žurnaluose;

3 — visus Lietuvos, istorininkus, visai nelie iant j priklausymo tai ar kitai n n egzistuojan iai ar ateityje atsirasian iai istorijos draugijai, burki-me bendr darb — „Lietuvos istorijos versm ms leisti draugij“;

4 — d kime pastang bendromis j gomis sudaryti bendr ir smulk versmi leidimo darbo plan ;

5 — ieškokime versmi leidimo darbui vadovauti tinkam ved j ; jei tokio m s tarpe dabar neatsirast , stenkim s ji išrinkti ir duoti galimy-b s sakytam darbui pasirengti;

6 — ieškokime Lietuvos istorijos versm ms leisti reikaling l š ir sudarykite tam reikalui kad ir kukl fond ;

7 — darykite žygi m s vyriausy b je, kad ji istorijos versmi leidi-mo reikal imt sau šird ir statyme keliu m s valdžioje esam visoki istorin medžiag apsaugot nuo žuvimo;

8 — tuo tarpu visi, kas galime, rinkime istorin medžiag ir j apdirb , skelbkime istorijos žurnaluose ir knygose.

1. BIBLIJOGRAFIJOS

Baltramaitis, S., Sbornik bibliografi eskich materialov dlia geografii, istorii, istorii prava, statistiki i etnografii Litvy, S.—Peterburg, ³1904 — Finkel, Ludwik, Dr., Bibliografia historyi Polskiej, cz š I, Lw6w, 1891. — Jarowski, Ludwik, Historiografija Uniwersytetu Wilenskigo, cz I, Wilno, 1921. — Ikonnikov, V. S., U ionyja obš estva i izdanija, veikale: Opyt russkoj istoriografii, t. I, kniga 1-ja, Kijev, 1891, p. 290—374. — Podrobnnyj katalog izdanii Imperatorskoj Archeografi eskoj Komissii, vyšedšich v sviet s 1836 po 1912 god, S.-Peterburg, ⁵1913. — Podrobnnyj katalog izdanii Vilenskoj Komissii dlia razbora drevnich aktov, Vil. Centr. Archiva, b. Vitebskago Centr. Archiva, Vil. Publi noj Biblioteki i Vil. U ebnago Okrug, vyšedšich v sviet s 1865 po 1905 god, Vilno. 1905 —

2. VERSM S

Akty izdavajemyje Vilenskoju Komissijeju dlia razbora drevnich aktov, Vilno, t. I—XXXIX, 1865—1915. — Bung , Fr. G., Liv.-Est. - Curländisches Urkundenbuch, t. I—XV, Reval - Moskau, 1853—1914. — Dnievnik Liublinskago sejma 1569 goda, Peterburg, 1869.

— Dogiel, M., Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, Vilnae, t. I—1758; t. V—1759, t. IV—1764. — Dogiel, M., Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, Vilnae, 1758. — Jablonskis, K., Dokumentai apie kan. M. Daukš , „Tauta ir Žodis“ kn. VII ir atspaudas, Kaunas, 1931. — Jablonskis, K., Nauji Vytauto laikotarpio aktai, „Praeitis“, t. II, 1933, ir atspaudas, Kaunas, 1932.

— Jablonskis, K., XVI šimtme io inventoriai, „Lietuvos Archyvas“, Vytauto Didžiojo Universiteto Bibliotekos leidinys, tomas I,

Kaunas, 1934. — M a b i l l o n , I o a n n e s , De re diplomatica libri sex, Paris, 1681. — M o n u m e n t a Germaniae historica, edidit H. Pertz, Scriptorum tomus I, in folio, Hannoverae, 1826. — R o u s s e a u , J. J., Émile, ou de l'Éducation, leidinyje: Oeuvres de J. Rousseau citoyen de Genève, nouvelle édition, t. 5, Paris, 1817. — R u s s k a j a istori eskaja biblioteka: L i t o v i s k a j a M e t r i k a : XX (1903, Knigi sudnych diel, I—V), XXVII (1910, Knigi zapisiej, III—IV), XXX (1914, Knigi publi nych diel), XXXIII (1915, Perepisi vojska litovskago). — S c r i p t o r e s rerum Livonicarum, t. I—1853, t. II—1848, Riga n. Leipzig. — S c r i p t o r e s rerum prussicarum, ed. Hirsch, Th., Toppen, M., Strehlke, E. t. I—V, Leipzig, 1861—1874. — S o b r a n i j e drevnich gramot i aktov gorodov Vilny, Kovna, Trok ir pravoslavnych monastyriėj, Vilna, 1843. — V i v e s , I. L., De ratione studii puerilis, Basileae, 1539. — V i v e s , I. L., De institutione foeminae christianae libri III. De ingenuorum adolescentum ac puellarum institutione libri II, Basileae, per Ioannem Oporinum, be išleidimo met . — V o i g t , I., Codex diplomaticus prussicus, t. I—VI, Königsberg, 1836—1861. — V o l u m i n a l e g u m , t. I—VIII, Petersburg, 1859—1860.

3. PAGALBIN LITERAT RA

B a r s u k o v , N., Žizn' i trudy P. M. Strojeva, S.—Peterburg, 1878. — B a u e r , W i l h . , Dr.. Einführung in das Studium der Geschichte, Tübingen, 1921. — B e r n h e i m , E r n s t , Dr., Einleitung in die Geschichtswissenschaft, Berlin, u. Leizig, ³⁻⁴1926. — B e r n h e i x n , E r n s t , Lehrbuch der historischen Methode, Leipzig, ⁵⁻⁶1908. — B i e l i s k i , Józef, Uniwersytet Wile ski, Kraków, t. I—III, 1899—1900. — B r e n s z t e i n , M i c h a ł , Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do r. 1832, Wilno, 3922. — B r e s s l a u , H a r r y , Geschichte der Monument Germaniae historica, 1921. — C a v a i g n a c , E . , Chronologie, Paris, 1925. — F u e t e r , C h . , Geschichte der neueren Historiographie, '1925. — I k o n n i k o v , V. S., Opyt russkoj istoriografii, t. I, kniga I-ja, Kijev, 1891. — L a n d a u , M . , Geschichte der italienischen Literatur im 18. Jahrhundert, 1899. — L a n g l o i s - S e i g n o b o s , Introduction aux études historiques, ³1905. — M i e n i c k i , Ryszard, Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 r., Warszawa, 1923. — M i e n i c k i , Ryszard, Wilenska Komisja Archeograficzna, Wilno, 1925. — M o s z y s k i , A n t . , X. S. P., Maciej Dogiel, žurnale: Wizerunki i roztr sania naukowe (poczet nowy drugi), t. II, p. 77—118, Wilno, 1838. — N a r b u t t , T e o d o r , Dzieje starożytne narodu Litewskiego, t. I—IX, Wilno 3835—1841. — O t i o t o z a n i a t i j a c h A r c h e o g r a f i e s k o j K o m i s s i i S . - P e t e r b u r g , 1860. — P a u c k e r , K. J., Die geschichtliche Literatur der deutschen Ostseeprovinzien Russlands seit dem Jahre, 1836, Dorpat, 1848. — R e i m , C . , Methodik des Geschichtsunterrichts, Halle a. d. S., ²1911. — R o s e n b u r g , H e r m a n n , Methodik des Geschichtsunterrichts, Berlin, ⁸1922. — R u s c h , G . , Methodik des Unterrichts in der Geschichte, Wien, ⁹1913. — T u r c e v i , A r . , Kratkij istori eskij o erk Vilenskoj Komissii dlja razbora i izdanija drevnich aktov 1864—1906, Vilno, 1906. — Ž u r n a l M i n i s t e r s t v a N a r o d n a g o P r o s v e š e n i j a : 1837 god, ast' — XIII, XV, XVI; 1833 god, ast' — XXI, XXII, XXIII, XXIV; 1841 god, ast' — XXII; 1844 god, ast' — XLIII; 1846 god, ast' — LII; 1852 god, ast' — XXIII, LXXVI.